Kirke og Kultur

Indhold:

FREDR. PAASCHE: Det nye aar 1
JENS GLEDITSCH: Revolution 5
OLAF DEVIK og THOROLF HOLMBOE: Muligheten av forbindelse med det hinsidige 11
EIVIND BERGGRAV: Protestantisk krigsoplevelse 18
VALDEMAR AMMUNDSEN: Sønderjyllands kirke 26
ARTHUR HJELT: Finlands kyrka 35
THORLEIF BOMAN: Indtryk fra mit virke som fangeleirsekretær i Tyskland 41
ADOLF DEISSMANN: Revolution og kirke 54
Ved Kirke og Kulturs 25 aars jubilæum 58
Litteratur 60

Redaktør: EIVIND BERGGRAV

Kirke og Kultur utkommer med 1 hefte hver maaned undtagen i juni og august. Abonnement kr. 7,50 pr. aar. Kan bestilles paa postanstalter, hos bokhandlerne og i ekspeditionen, Raadhusgaten 30 B.

Eftertryk av tidsskriftets artikler er forbudt.

HEFTE 1 JANUAR 1919 26. AARG.

STEENSKE FORLAG KRISTIANIA

Bispe- & Prestesamarier samt Messehagler

anbefales. Udsøgte Stoffe for dette Arbeide føres altid paa Lager. Prøver samt Schema for Maaltagning tilstilles franco.

Alt til Kirkeudstyr besørges.

A. Maurtvedt,
Karl Johansgade 20.

Følg med i skolens arbeide

Hold

VOR SKOLE

(Før: Lærerindernes Blad.) Utgit av Norges Lærerindeforbund. Redaktør: fru ANNA SETHNE. Utkommer hver uke. 5 kr. pr. aar. Steenske Forlags Tidsskriftsekspedition, Raadhusgt. 30 B, Kristiania.

Aktuelle opdragelses- og undervisningsspørsmaal. Skolens organisation. Skolereformer. Skolenyt.

Prøve-nr. gratis.

WILH. SCHEEL & Co
REPRODUKTIONSATELIER
RADERINGSTRYKKERI. LYSKOPIERING. XYLOGRAFI.
ARBINSGT. 1 GALVANOS. STEREOTYPI. KRISTIANIA
ENESTE FIRMA SOM FORNIKLER
CLICHEER

Originalbind

til

For Kirke og Kultur.

Pris kr. 1,25

STEENSKE FORLAG

DEN NYE
RETTSKRIVNING

Den autoriserte ordliste

for riksmaalet. Utgit av Krogsrud og Seip. 10 000 ord. Pris 1 kr.

Læreboksforfatternes indstilling. 25 øre. Porto for begge 5 øre.

STEENSKE FORLAG

DET NYE AAR

Det nye aar kommer med den længselsfuldt ventede fred. Betyder den overgangen til en ny tid? Alle spør om det; mange tror det.

Meget avhænger selvfølgelig av fredskongressen. I første omgang staar vort haab til den, — hos mange et tryggt haab, hos andre et haab, som rummer sin tvil. Tegn staar mot tegn. Gammel undertrykkelse har mistet sin magt, den herskende statsmand i den nye verdens største republik, det lykkelig historieløse land, træder i skranken mot ny undertrykkelse. Men ogsaa motsigelsens røster hæver sig, snart sterkere, snart svakere. De fortæller, at Storbritanniens flaate er det sandeste uttryk for folkenes forbund. De taler nok om retfærdighet, men endnu høiere om straf. Og da de vil, at seierherrerne skal være anklagere og dommere paa én gang, kommer kravet paa straf betænkelig nær lysten til hævn. Det heter at Tyskland selv har bestemt karakteren av den fred, som den overvundne part kan faa. «Med det samme maal som I maaler — —». Endog norsk presse har doceret denne lære. Paa trods av det program, som ententens folk officielt har blødt for. Paa trods av den gyldne regel, at man har raad til at vise en slagen fiende ridderlighet.

Det er sandt, at Tyskland har syndet mot dette bud. Det seirende Tyskland gjorde det f. eks. i 1870. Men ogsaa anneksionen av Elsass-Lothringen har sin undskyldning, om man tænker historisk. Og det gjorde man i 1870; det har man gjort indtil denne dag, da det nye skulde vise sig netop i bruddet med de historiske forutsætninger, netop i forstaaelsen av, at de europæiske krige betyder gammel synd, som straffer sig. Da krigen brøt ut i 1870, gjaldt Frankrig for at være en sterkere stat end Preussen. Gjennem aarhundreder hadde fransk politik spekuleret i Tysklands svakhet, hadde Frankrig ædt sig ind over Tysklands grænser. Det kan forklare de tyske seierherrers lyst til at sikre sig overlegenheten.

Like fuldt var anneksionen av Elsass-Lothringen, mot befolkningens egen vilje, en uretfærdighet og altsaa en dumhet. «Der gaar en nemesis gjennem livet». Denne lov har man i disse dage

holdt frem for Tyskland. Det *er* en lov. Saa meget mere grund har man nu til at sørge for, at der ikke paany blir bruk for den, at den ikke om nye 40—50 aar atter slaar ned paa Europas folk.

Det vil ske, om man krænker tysk land eller tysk frihet, den politiske eller den økonomiske. Det vil ske, om «straffen» tar form av hævn.

Man foreslaar at stille «krigens ophavsmænd» for en domstol. Man tænker paa Tysklands og Østerrig-Ungarns statsmænd av juli 1914. Men hvor skal man finde de «uvillige mænd», som kan dømme dem? Hvem har været virkelig «neutral» i denne krig? Og hvem kan si sig helt fri for skyld? Vi har jo alle sognet til det system, som fremkaldte krigen; vi fandt os rolig i at se appellen til vaabnene hævdet som et retsmiddel i fædrelandets tjeneste. «Den, hvis hænder er rene, kaste den første sten!» Han blir ikke let at finde. Om man vil avslutte verdenstragedien med en fuldkommen parodi, bør man søke ham mellem de nationer, som i et beleilig øieblik blev Tysklands fiender efter længe at ha været dets forbundsfæller. Der maa man ialfald kunne finde sakkyndige. Kanske lever ogsaa en og anden av dem, som har ansvaret for Englands krig mot boerne.

Selv om det engang kan bevises, at keiser Wilhelm hadde skyld i verdenskrigens utbrudd, — han blir dog en skikkelse i en skjæbnetragedie. Han var født til magt, han var opdraget i tro paa magt, han levet i en tid, som dyrket magt. Paa hans skuldre laa den tunge historiske arv, som het Preussens storhet. Hans straf ligger i hans skjæbne. Om hans fiender hævner sig paa ham, maa det bringe tanken hen paa de mange spildte chancer, «retfærdigheten» har havt gjennem verdenshistoriens tragedie. Skade, at Napoleon ikke blev hængt! Det vilde været en endnu smukkere avslutning paa den tids store skjæbnedrama, end St. Helena og Hudson Lowe blev. Nei, det gjælder vel ikke nu at straffe magthaverne av juli 1914. Det gjælder vel at slaa ned det system, som frembragte magthaverne.

Men de tyske soldaters grusomhet under krigen? Vi glemmer saa let, at de tyske tropper hadde alle fristelserne. *De* alene stod i fiendeland. De faa dage, da fiendtlige arméer stod paa tysk grund, var ingen glansdage i krigsførselens moralske historie. Østpreusserne kan fortælle litt om det. — Men u-baatkrigen, den krænkede folkeret? Ak, tyskerne var ikke helt alene om at krænke folkeretten; ententens folk var ikke de eneste, som led under retsbrudd. Den engelske blokade var ikke i sig selv saa

brutal som den tyske. Det er meget mulig, at den ikke vilde været det, selv om England hadde havt bruk for den tilsvarende brutalitet. Men i sine virkninger var blokaden forfærdelig nok. Tyske kvinder og barn kan fortælle litt om det. De, som taler om, at det tyske folk maa straffes, bør se sig om. Et folk, hvor hvert hjem har været rammet av sorg og nød, er vel «straffet» nok. Allermindst skulde neutrale, som har været tapre ved blækhuset, rope paa mere lidelse for Tyskland. Det var ikke for sin fornøielses skyld, hundrede tusener segnet i Karpathernes sne og paa sletterne ved Somme. Lad dem hvile i fred. Hav respekt for sorgen hos dem, som fik dødsbudet. De som døde og de som lever, var brikker i et vældig lidelsens spil, det samme som fra tid til anden har fornyet sig i det gamle Europa.

Nu er det spillet til ende — for denne gang. Nu er det bare én ting, som er magtpaaliggende: at hindre gjentagelsen.

Vort haab staar til den statsmand av ny type, som har forpligtet Amerikas forenede stater til retfærdighetens idé, til det liberale England, som saa ofte har git verden et eksempel, til det skjønne Frankrig, som staar i bruset av folkenes kjærlighet og beundring, til de uforgjængelige værdier hos det gjennem nederlaget fornyede Tyskland, til idealismen i det Rusland, som gjenfødes under saa store smerter. Vi haaber, at de gamle slagord skal være døde og magtesløse i en ny tid, at der ikke skal tales om «historiske grænser» og «garantier» og «militære hensyn», men at der skal handles ut fra retsfredens idé. Og under forsoningens tegn.

Én veiviser staar rede: «Herre, til hvem skulle vi gaa hen? Du har det evige livs ord». Evangeliets Kristus er nu som før den største statsmand. Han stanser det blanke sverd i hugget, har gir riket til de sagtmodige, han elsker sine fiender, — «de vet ikke, hvad de gjør». Han er fredsfyrsten, ogsaa i 1919.

Men vi har vanskjøttet ham, saa det kan klinge som en frase at nævne ham nu. Han forekom menneskene uanselig og svak. Menneskene foretrak at tro paa «storheten», — skjønt den hver gang sank sammen i sin egen intethet.

Ved Kristi forkyndelse er der et drag av tvesidighet i forholdet til verden. Det heter, at verden ligger i det onde, er mørket, som ikke kan «fatte» lyset. Vi ser ind i historiens Medusa-ansigt — og synes det *er* saa. Vi lever — og synes, det *er* saa.

Da kommer forkyndelsen atter til os og sier: Gud har elsket verden. Gaa ut til den; høsten er stor! Ja, dette er *evangeliet*. Verden ligger i det onde; men Gud elsker den, — «de vet

jo ikke hvad de gjør». Verden ligger i det onde; men netop derfor er høsten saa stor for frelseren.

Ja, dette er evangeliet. Det fordrer arbeidere til den store høst, det fordrer tillid til arbeidet. Det var jo ikke mistillid, som besjælet den lidende Messias. Hvad ret har saa vi til den?

Og om fredskongressen her og der skulde gripe feil i det store opgjør, om den — menneskelig nok — skulde komme under trykket av historiske synsmaaters byrde, allikevel har vi ikke ret til mistillid. Da gjælder det at mindes det tvesidige ved forkyndelsen: «verden» er «verden»; men den er tillike den store høstmark for evangeliet, og jo større høsten er, desto flere arbeidere kræves der, og desto mere kræves der av arbeiderne.

Om statsmændene griper feil, vil vi tro paa alle dem, som rundt om i landene har hungret og tørstet efter retfærdighet, paa de rene av hjertet, som midt i krigens vildskap har lidt, ikke bare med sit eget land, men ogsaa med den lidende menneskehet, paa digterne og seerne, som er og som kommer. Folkene vil lytte til dem og engang fuldbyrde forsoningsverket, folkene, som «vet» saa litet, og som kan føle saa sterkt, — «den store høst».

Man vil bære over med mig, om jeg tilslut sier et par ord om det folk, som i disse aar har været en Ismael mellem jordens folkeslag, — det overvundne Tyskland. Man har saa ofte spurt os tyskvenlige, hvordan vi gjennem hele denne tid har kunnet staa, hvor vi stod, trods Belgien, trods Lusitania, trods zeppelinertogtenes «gemenhet» — jeg bruker et uttryk om dem, som jeg i 1916 hørte av en tysker i ansvarsfuld stilling. Svaret er enkelt nok. Vi kunde aldrig glemme det gode, vi skyldte Tyskland, de dype indtryk, vi tok med os derfra. — Nei, ikke bare fra digtningen og musiken! Ogsaa fra det tyske land, fra skjønheten og freden over Bayerns høislette, fra den solfyldte dis over Rhinen, fra suset over Brandenburgs furumoer. Ogsaa fra det tyske folk, fra dets glade venlighet, dets aapne tillidsfuldhet, dets villige forstaaelse, dets troskap mot arbeidet. Det betyder ikke, at vi holdt av dets nedarvede politiske og militære system. Heller ikke, at vi — ihvertfald ikke alle vi — ønsket Tyskland seier over Vesteuropas folk.

Men det betyder, at vi i dag ønsker det frie Tyskland medborgerret i nationernes samfund, at vi tror, det har en opgave der og kan løse opgaven til lykke for verden. Dets vei vil kanske gaa gjennem fortsat lidelse. Men enhver *via dolorosa* har noget forjættende ved sig. Og det socialistiske Tyskland er ikke det mindst interessante, det løftefattigste drag i det nye aars ansigt, — hvordan saa freden blir.

FREDRIK PAASCHE.

REVOLUTION

For over et aar siden begyndte staternes retssystemer at gi svigt under krigens paakjending. Vold utad rakte haanden til retsusikkerhet indad. Der opkom drift til at søke fred før paakjendingen blev for sterk, men forsøkene rak ikke frem; den krigsmaskine som var sat i gang, kunde ikke stanses, og den menneskelige jammer steg.

Baade den fysiske og den moralske elendighet vokste over alle bredder; Rusland brøt sammen, Østerige sank i knæ, og omsider faldt den tyske fæstning sammen med tordenbrak; blokaden hadde gravd dypt ind under dens volde og taarn. Vi er kommet ind i en revolutionsperiode av et omfang og en rækkevidde som endnu er uoverskuelig. Muligens kan Europas revolutionering endnu stanses; muligens er der endnu nogen tiltro tilbake til de gamle nationalliberale retssystemer. Muligens findes der endnu grundlag for et nationernes forbund, dersom de mægtige farer varsomt frem med de ruiner som kan graves op av gruset; muligens er den fornuftmæssige overveielse endnu sterk nok til at hindre de revolutionære i at søke uendelighetets-idealer virkeliggjort i historiske avgjørelser; muligens staar det endnu saa; men egentlig er det et aar forsent. Lad os haape paa et naadens aar!

Ti revolutionen er bestandig uøkonomisk og ufornuftig. eller om man vil: den er overfornuftig og beskjæftiget med ideale værdier. Det økonomiske fællestap er bestandig større end den fælles vinding. Men det er ikke bare store økonomiske værdier der gaar tapt, ogsaa store kulturværdier spildes. Og det værste er de moralske værdier som tapes, den uret som blir øvet naar ny magt sætter ny ret, den bitterhet som avles, de nye motsætninger som skapes. Revolutionen frir aldrig et folk ut av dets fortid; sammen med det nye skapes ogsaa legitimismens fastholden ved den gamle tid.

Fornuftig er revolutionen ikke, hvormeget den end dyrker fornuftens gudinde. Der er i omveltningen ganske andre magter paafærde end den rolige overveielse, meget sterkere magter end fornuften, rent elementære ting, baade av høiere orden end forstan-

dens rike og av lavere rang. De lavere elementer gaar med og bidrar til at bølgen svulmer høiere, naar den kommer. De gaar med i revolutionen, likesom de er med i krigen og gir sit bidrag til dens utseende. Men av større vigtighet er de høiere, ideelle elementer, som sætter omveltningen i gang og bærer den en tid. Vi skal betragte disse elementer noget nøiere; men først maa det sies at sin egentlige støtkraft har omveltningen saalænge et oventil og et nedentil endnu ikke har skilt sig ut. Den indeholder da en kaotisk naturmagt av uimotstaaelig kraft.

Blandt de ideelle elementer i revolutionen maa først og fremst nævnes den ideelle retsbevissthet. Ingen revolution av noget større omfang og aandelig magt er kommet til verden uten den var baaret av driften til at sætte ret paa jorden. Omveltningens mænd omstøter retsstaten i rettens navn, fordi den nedarvede, positive ret staar i avstand fra den ideelle ret eller i motsætning til den virkelige ret. De revolutionære idealister ser ialmindelighet ikke at ogsaa den ældre, nedarvede retsorden er et forsøk paa at sætte ret paa jorden. De siste par aars revolutionære ser f. eks. ikke at den militarisme de reiser sig imot, har været og endnu er et vern om den nationale retsordning hvori de selv har levd. De ser bare feilene ved den og den uret som altid følger med den ordnede ret, og som ogsaa følger med den nye ret, de selv vil sætte for de hitindtil undertrykte.

Selv i de daarligste revolutioner virker den ideelle retsbevissthet med som et blendverk der blinder idealister eller ideologer som Napoleon kaldte dem, og faar dem til at gjøre tjeneste for magtbegjær, ærgjerrighet eller rent kriminelle lyster, som altid følger med og ofte kommer ovenpaa naar den tilvante retsorden kuldkastes. Den ideelle retsbevissthet er bestandig med, og med den er man inde paa religionens omraade. En av de symboler hvori vi anskuer Gud, er jo dommerens skikkelse; den altid retvise, over al verdens falskhet ophøiede dommer skal tilslut sætte den absolute ret i verdensdommen, og revolutionens idealister er dommerens tjenere. Ikke altid er idealisterne sig bevisst det religiøse, oververdslige indhold i den tro som holder dem oppe. Men dette religiøse element er der bestandig, naar der kræves opofrelse av den enkelte for den fælles sak, og meget ofte er sammenhængen fuldt bevisst.

Saaledes var tilstanden f. eks. i den israelitiske revolution, som styrtet Omris dynasti. Den omveltning som feiet bort det legitime kongehus, hadde nok tilsist karakter av en militærrevolte, og legi-

timiteten kunde den gang som ellers bestrides. Men den revolutionens reisning begyndte i Elias' sind, og en av elementene i omveltningen var den sociale uretfærdighet som i fortællingen om Nabots vingaard blev skrevet i flammeskrift for Jahves aasyn, og som brændte det gamle regimente til aske i Guds vredes ovn. Lignende ideer er tilstede i den engelske revolution i det 17de aarhundrede; ogsaa der er der tale om Guds ret til forskjel fra den formelle lovlighet. Den engelske revolution blev baaret oppe av profetaanden fra Israel. Milton var dens Elias, og Cromwell dens Jehu. Og der brændte i de revolutionære hjerter en sterk religiøs glød, la være at den var mørk og ikke slog ut i pinseaandens klare flamme.

Foruten den ideelle retsbevissthet er der ogsaa et andet religiøst element med i revolutionen, og jeg har indtryk av at dette andet element er blevet sterkere i den senere tid. Det er den umiddelbare religiøse følelse av enhet med guddommen, som kan gi sig utslag baade i mystikens hensynken og i handlingens raseri. Dette element er ikke let at beskrive, men det findes der under alle offerriter, under flagellantdanserens hysteri og i selvopofrelsens høieste og lyseste timer. Denne umiddelbare og meget sterke følelse kan man maaske tilnærmelsesvis omskrive med forhøiet selvbevissthet og absolut selvhengivelse i uopløselig enhet. Den umiddelbare selvbevissthet faar universel betydning og den mystiske hensynken i absolut avhængighet gaar i ett med omveltningens hvirvlende handlingsliv. Dette religionselement hører ogsaa hjemme i krigen, og viser hen til visse fælles grundakkorder for krigens og revolutionens liv, et fællesskap som aldrig var tydeligere end i den senere tids krigs- og revolutionshistorie. Det var at ønske at denne historie maatte bli avgræset fremover, at vi med andre ord kunde gjenvinde vort likevegtige fornuftbeherskede liv nogenlunde snart. Men det er ingenlunde sikkert, at vi gjenvinder likevegten saasnart krigen ophører.

Er der saaledes en viss forbindelse mellem religion og revolution, saa er der ogsaa flere punkter hvor de to magter staar hinanden imot. Navnlig forholder det sig saaledes med kristendommen. Uagtet kristendommen indeholder spirer til store omveltninger, gjorde vor Messias som bekjendt ikke revolution. De revolutionære Messias'ser, som hans samtid frembragte, blev av hans tilhængere kaldt falske Messiaser, falske profeter. Men at kristendommen ikke er revolutionær kommer ikke derav, at den savner den ideale retsbevissthet; tvertom findes al profeternes sans for de under-

tryktes ret igjen hos Kristus. Men den revolutionære støtkraft mangler, fordi denne retsbevissthet er saa forhøiet og saa inderliggjort, at dens flamme fortærer alt verdensliv og stiger til himlen paa korsets offerbaal.

Desuten har kristendommen som alle bok-religioner efterhaanden faat et uutslettelig drag av konservatisme over sig. Den bok paa hvilken dens organisation er bygget, og av hvilken dens liv sprang ut paany i reformationen, denne bok hører fortiden og historien til, den er tradition og indkapslet i en lang historie. Navnlig er kristendommen konservativ naar den i sambaand med andre historiske kulturelementer er utbygget til kirke. Kirken er konservativ, den frygter bestandig at det utformede kulturuttryk for religionen som er dens indkold, skal brytes istykker eller opslukes av de umiddelbare demokratiske, av folkedypet opstigende, ofte lidenskapelige sindsbevægelser. Navnlig er dette tilfælde med den katolske kirkes altomfattende system. Men ogsaa de protestantiske kirker har været anset for konservative magter, baade de lutherske statskirker og endel av frikirkerne. De har ogsaa stort set virket saaledes, mens kristendommens sammenhæng med statsomveltningen har git sig form i de mer radikale sekter og undertiden i mystisk enkeltmands-kristendom.

Navnlig tror jeg nok det efterhaanden vil vise sig at den store russiske revolution har havt et sterkt tilsig fra denne kant. En maa ikke tape Tolstoys ensomme profetskikkelse av sigte, naar en vil gjøre sig rede for hvad der i det siste aar er skedd i Rusland. Og en faar ikke glemme at ingensteds har radikalt kristelig sektvæsen blomstret som der. I disse russiske sekter findes mange strømninger. Der findes mystisk panteisme, radikal askese og mange andre revolutionære bestanddele. Og i slegt med alt dette og nær op til en radikalt opfattet kristendom staar Tolstoy for os. Hos ham finder vi baade den russiske revolutions fremhæven av det legemlige arbeide som *arbeidet* og den negative holdning til nationalfølelse og almindelig borgerlig retsorden. Hos ham finder vi ansatsen til den fremhæven av den almindelige ukultiverte mand, som slaar ut i blomst hos hans efterfølger Gorki og bærer frugt i bourgeoisiets avskaffelse. Det er nødvendig at minde om dette, fordi det almindelige vesteuropæiske kulturmenneske tydeligvis liker literaten Tolstoy bedre, end han liker den som sætter hans teorier om i praksis.

Det maa vel indrømmes at dette tildels kommer av at der i denne praksis indgaar adskillige elementer av lavere art, baade av

lavere aandelig art og av rent materialistisk oprindelse. Men vi trænger allikevel til at mindes om sammenhængen. Det forholder sig denne gang akkurat som med revolutionstiden for vel 100 aar siden. Den ene som den anden er ikke bare verk av massernes reisning men tillike og kanske endnu mer av ideernes stille, ublodige undergravning av sindene grundfæstes i de mere oplyste samfundslag.

Mens den russiske revolution blandt andet ved sin suveræne foragt for eiendomsret og utenrikspolitik bærer præg av religion, delvis ogsaa av radikal kristendom, frembyr Tyskland og Amerika et andet billede. Saa underlig er verdens ansigt blit i 1919, at det i revolution fødte Amerika vel er den sterkeste anti-revolutionære magt. England kommer fra et konservativt valg endnu meget mere konservativt end vort valg i 1918. Men valgmajoriteten hviler paa smal grundvold i folket og soldaterne har ikke stemt. Desuten varsler valgene i Irland intet godt for rolige tilstande, saa Englands stilling er usikker. Men det i forrige store revolutionstid fødte og paa revolutionens principper levende Amerika ser ut til at kunne gi vægt til en moderat konservatisme.

Dette kommer ikke bare av den demokratiske statsform, heller ikke bare av kapitalens magt, men det ligger — tror jeg — inderst inde i livsholdningen. Saa vidt jeg kan se, er livet der komponert over en viss moderat-kritisk sammenstilling av religion og moral, som er i slegt med den kristelige religion og i alle fald er en av de maater paa hvilke den kan fremstilles. Man kan kalde denne maate for den harmoniserende kristendomsform, idet den istedenfor at la de konservativt traditionelle elementer slaa ut til den ene kant og de radikalt oververdslige til den anden side, prøver at sætte dem sammen. Sammenligner man den franske revolution særlig i dens resultater med den amerikanske — atter navnlig i de frugter den har baaret — saa kan man let se hvorledes livslinjer som i den ene gaar langt fra hinanden, i den anden gaar sammen. Det som nu kommer til at prøves, er om denne harmonisering fra forrige gang det gjaldt, vil holde ut denne gang. Og prøven vil navnlig komme til at bli gjort i Tyskland fordi tyskerne er drevet ned til samfundsdannelsens grundvolde i sin store nød.

Nu er der jo tegn nok til at den russiske maate at ta tingene paa har jordbund ogsaa i Tyskland, navnlig i storbyerne og formentlig allermest i Berlin. Paa den anden side har dette folk en moralsk evne, en arbeidskraft og et organisationstalent som overgaar hvad man hittil kjender. Og det lar sig vel anta at disse

praktiske egenskaper vil redde dem fra det principprytteri og den rene idealisme som er saa tiltalende og samtidig saa litet brukbare. Spørsmaalet er paa den ene side om den aarhundrede-gamle nationalitetside og den hundrede-aarige nationalitetsfølelse kan taale det uhørte, vel endnu aldrig i den utstrækning oplevde, pludselige sammenbrudd. Og paa den anden side om ikke den økonomiske stilling blir saa kummerfuld, at alle jordiske mellemting mellem himmerike og det daglige brod utgaar av programmet indtil videre. Hvordan det vil stille sig, faar vi se i nærmeste fremtid; vi er ikke færdig med revolutionerne endnu; men Tysklands indre aandelige og materielle kamp angaar os alle, ikke bare som medfølende mennesker men fordi tingenes gang ellers i Europa vil avhænge av hvad der kommer ut av omveltningernes smelteovn der. Det blir saa at si prøvestykket, det prøvestykke som først kommer færdig ut av ovnen.

Og utfaldet vil menneskelig set bero paa den snare krystallisering av folkets moralske og religiøse kræfter, om det lykkes at faa en harmonisk livsform ut av prøven, en livsform som kan leves paa jorden.

JENS GLEDITSCH.

MULIGHETEN AV FORBINDELSE MED DET HINSIDIGE

Side om side med troen paa livets fortsættelse efter døden gaar i menneskeslegtens historie et islæt av beretninger om forbindelse med de avdøde. Spørsmaalet om en saadan forbindelse er mulig har særlig i de sidste decennier været gjort til gjenstand for metodisk og kritisk undersøkelse, specielt i England og Amerika. Resultaterne har været litet kjendt i Norge, hvor man indtil det sidste har været tilbøielig til at avvise saken med et skuldertræk. Men nu foreligger der alment tilgjængelig et saavidt rikholdig og kritisk bearbeidet materiale at man vanskelig kan undslaa sig for at ta saken op til alvorlig drøftelse. Særlig nævner vi de to bøker «Raymond» av Oliver Lodge og «The New Revelation» av Conan Doyle[1].

Oliver Lodge er en av Englands mest anseede videnskapsmænd og en av de største nulevende fysikere. Raymond er navnet paa hans søn, der som ung officer faldt paa Vestfronten 1915. Oliver Lodge, som i en menneskealder utenfor sit specialomraade ogsaa har studert psykiske fænomener (som fremtrædende medlem av «Society for Psychical Research» i London), har efter sin søns død ment at staa i stadig forbindelse med ham, og fremlægger i boken utførlige optegnelser av meddelelser han paa den maate har faat. Han har anvendt den største omhu for at undgaa feilkilder, og mener at kunne gi tydelige beviser for at forbindelsen med sønnen ikke har været illusorisk. Av de talrige træk som — ialfald naar de betragtes samlet — er vanskelige at bortforklare, skal her eksempelvis bare ett eneste nævnes: Raymond omtaler pr. medium eksistensen av et gruppefotografi, tat ved fronten kort før hans død. Han beskriver gruppen, og fortæller blandt andet at en av dem under fotograferingen søkte at læne sig mot ham. Senere fik Oliver Lodge fra fronten tilsendt et fotografi som stemte godt med Raymonds beskrivelse; saaledes hviler ganske rigtig en av de bakenforstaaendes haand paa Raymonds skulder.

[1] Oliver Lodges bok er oversat til dansk av ingeniør Severin Lauritzen. (Pios forlag).

Conan Doyle, den velkjendte forfatter, som av utdannelse er mediciner, fortæller i sin bok «The New Revelation», hvorledes han, efter i yngre aar at ha indtat et materialistisk eller agnostisk standpunkt, efterhaanden blev mere og mere optat av fænomener som de her omtalte, indtil han tilslut ved kjendsgjerningernes vegt blev helt overbevist om livets fortsættelse og om muligheten av korrespondence med de døde. Han refererer blandt andet til «Raymond», men fremhæver med styrke at Oliver Lodges bok ikke er noget enestaaende dokument, men bare ett blandt mangfoldige.

Oliver Lodge og Conan Doyle erklærer begge at teorien efter almindelige empiriske principper er særdeles vel begrundet. Oliver Lodge sammenligner den, hvad vishetsgrad angaar, med atomteorien.

Overfor denne teori vil der bli reist sterke indvendinger, ikke bare av dem som benegter eller sterkt betviler livets fortsættelse efter døden, men ogsaa av dem som tror derpaa. De vigtigste indvendinger skal her nævnes.

Hvad saadanne seancer angaar hvorunder medium benyttes, vil mange forklare de under seancen fremkomne uttalelser og oplysninger som stammende fra mediet selv, dets overbevissthet eller underbevissthet. I mange tilfælde vil ogsaa denne forklaring være fyldestgjørende. Imidlertid, hvis man omhyggelig utskiller de træk som kan forklares ad denne vei, blir allikevel særdeles meget tilbake.

Saa kan man hævde at mediet ved tankeoverføring mottar meddelelser fra de øvrige som deltar i seancen. Ogsaa ad denne vei kan adskillig tænkes forklaret. Men tilbunds i spørsmaalet er man sikkerlig ikke dermed kommet. Der foreligger nok av eksempler paa oplysninger pr. medium, hvis overensstemmelse med virkeligheten man senere har kunnet kontrollere, men som bevislig hverken mediet eller nogen av deltagerne i seancen har kjendt til eller har kunnet kjende til (cfr. det ovenfor nævnte gruppefotografi). Træk av denne art fremhæver Oliver Lodge særlig; han betegner dem som «evidential proofs» (indlysende bevisgrunde).

Vil man søke at forklare ogsaa saadanne oplysninger ad psykologisk vei, gjenstaar følgende mulighet: Oplysningerne kan tænkes overført ved telepati fra mennesker — i fotografiepisoden officerskamerater i Frankrig — som sitter inde med oplysningerne, selv om disse folk intet aner om seancen. Oliver Lodge har ret til at betegne denne bortforklaring som «far fetched» (søkt). Forøvrig vil disse teoretiske indvendinger, som en videnskabelig undersøkelse

selvfølgelig maa ta op til drøftelse. ikke virke sterkt paa den som i meddelelserne, tildels i enkeltheter som ikke kan beskrives, gjenkjender den avdødes uttryksmaate og tænkesæt. For at citere Oliver Lodge: «Det hænder ofte at smaa personlige berøringer (touches), som ikke kan meddeles andre i deres fuldt overbevisende styrke, før eller senere nedbryter de sidste rester av berettiget tvil.»

Vi vil dernæst gaa over til en indvending av anden art. Fra religiøst hold er ofte den tanke fremsat, at meddelelserne vel skriver sig fra den anden side, men ikke fra de avdøde som de gir sig ut for at komme fra, men beror paa bedrag fra intelligente diabolske aander. Denne bortforklaring er paa en maate den vanskeligste at imøtegaa. Conan Doyle mener ogsaa at fiendtlige personligheter i det hinsidige i enkelte tilfælde griper aktivt ind ved seancerne for at vildlede. Foreløbig vil vi la indvendingen staa ved sit værd. Vi vil senere peke paa den eneste vei, ad hvilken man vil kunne naa til at avgjøre om man har med gode eller onde magter at gjøre.

Det spørsmaal som vi hittil har behandlet, er: Bringes vi gjennem seancerne virkelig i forbindelse med de avdøde, eller er forbindelsen illusorisk? Imidlertid gjenstaar et andet spørsmaal: Er det ogsaa, forutsat at forbindelsen er mulig, tilbørlig at søke den?

Man maa i hvertfald fordre at kun alvorlige og gode motiver leder til at man søker forbindelse med de avdøde. Den som indlater sig derpaa, maa vite at han gir sig ukjendte kræfter ivold, og maa være opmerksom paa den risiko han utsætter sig for.

Imidlertid er det en haard antagelse, at mennesket skulde sitte inde med en evne som det under ingen omstændighet er rigtig at bruke. — Kristus sier intet om tilbørligheten; men dette kan ikke uten videre tydes negativt. Spørsmaalet maa løses ut fra det uvurderlige middel Kristus har anvist os til at skjelne mellem de gode og de onde retninger: *Av deres frugter skal I kjende dem.* — Det synes os fortidlig med det kjendskap vi har til bevægelsen, at uttale nogen bestemt dom om dens frugter.

Av dette spørsmaal om frugterne avhænger ogsaa spørsmaalet om det diabolske bedrag. Hvis bevægelsen viser sig at bære gode frugter, da maa vi vel kunne holde os til det ord at man ikke kan sanke vindruer av torne eller fikener av tistler.

Det som hittil er sagt, kan summeres saaledes: Av de foreliggende fænomener er der meget som neppe lar sig forklare denne-

sidig. Det er overveiende sandsynlig at man virkelig har med det hinsidige at gjøre Spørsmaalet om det diabolske bedrag og om tilbørligheten avhænger av hvordan frugterne er.

Hvorledes man end stiller sig til denne bevægelse og den teori den er basert paa, vil man indse at bevægelsen indebærer betydningsfulde religiøse og etiske konsekvenser, som det er av stor interesse at klarlægge for sig.

Hvis livets fortsættelse empirisk kan bevises, er dermed en materialistisk filosofi gjort umulig. Og agnosticismen, som ikke anerkjender nogen viden utenfor det dennesige, vil i høi grad forandre karakter ved den positive kundskap paa dette punkt. Saa indvævet som det materialistiske og agnostiske tænkesæt er i det moderne aandsliv, maa det førstes fald og det sidstes reduktion medføre en indgripende omvurdering, hvis resultater man nu bare for en liten del kan overskue.

Forandringen i livsanskuelse medfører vigtige konsekvenser paa etikens omraade, idet virkningene av vore handlinger ikke er begrænset til dette liv. Vi vil betone den vinding som ligger i at blikket hæves fra den jordiske virkelighet, og at vi stilles overfor langsigtige maal.

[Man bør imidlertid være opmerksom paa at teorien bare kan uttale at livet fortsætter efter døden, og ikke tillater nogen ekstrapolation til et evigt liv. Det vilde derfor være for sterkt at si at teorien fører til en etik sub specie aeterni (under evighetens synspunkt).]

Den hjælp en slik ny viden bringer den religiøse tro, maa ikke overvurderes.

Læren om livets fortsættelse er ikke den vigtigste, ja kanske ikke engang en nødvendig bestanddel av tro[1]. I det gamle testamente finder man eksempler paa dyp religiøsitet uten tanke paa livets fortsættelse. Paa den anden side kan troen paa det hinsidige ikke betegnes som egentlig religiøs, saafremt den bare gir sig utslag i omsorgen for der at undgaa pine og opnaa lykke, eller i haabet om at træffe sine kjære igjen. Bevægelsen indebærer den fare at den kan virke som surrogat for religion, samtidig med at man ubevisst glir bort fra det virkelig religiøse.

Hvis man er naadd til viden om fortsat eksistens, forblir allikevel flere av de for troen vigtigste spørsmaal ubesvarede. I denne viden i og for sig ligger intet om Gud, end mindre om Gud saa-

[1] cfr. Schleiermacher: «Reden über die Religion».

dan som Kristus har fremstillet ham. Man faar intet svar paa om tilværelsen har en hensigt, om lidelsen tjener et godt formaal, eller om mennesket har fri vilje, og problemet om det etisk ondes oprindelse blir uløst som før. Saaledes forblir da ogsaa fremdeles troens sprang.

I etisk henseende er den nye viden ikke en ubetinget vinding. Sindets sterke beskjæftigelse med det hinsidige vil let — saaledes som det efter historiens erfaring har været tilfælde med de religiøse retninger som har været ensidig optat av de sidste ting — avlede opmerksomheten fra dette livs pligter.

Naar man skal ta standpunkt overfor det materiale som den psykiske forskning har fremlagt, er det nødvendig at skjelne skarpt mellem følgende to spørsmaal: Finder virkelig korrespondance med de avdøde sted? Og: Hvilken vegt skal man i tilfælde tillægge de oplysninger som meddelelserne indeholder angaaende livet hinsides?

Hvis man gaar ut fra at det første spørsmaal maa besvares bekræftende, forblir det allikevel tvilsomt i hvilken grad man skal fæste lid til de faktiske oplysninger som meddeles om livet paa den anden side.

Til besvarelse av det første spørsmaal har man den store hjælp som ligger i, at hvad meddelelserne indeholder om forhold her paa jorden, kan kontrolleres. Helt anderledes er det med besvarelsen av det andet spørsmaal, da der et tilsvarende kriterium mangler. — Til fordel for troværdigheten av oplysningerne om det hinsidige taler, at de paa væsentlige punkter synes at stemme godt overens, og det tiltrods for at deres indhold tildels staar i strid med vanlige religiøse forestillinger. Paa den anden side maa det ogsaa uttales at uoverensstemmelser forekommer.

I det foregaaende har vi behandlet det første spørsmaal, og enkelte av de konsekvenser i religiøs og etisk henseende som dets positive besvarelse medfører. — Vi vil være meget forsigtige med at uttale os om det andet spørsmaal, men kan allikevel ikke helt unddra os for at ta det op til drøftelse.

I «Raymond» og i Conan Doyles bok indeholdes en række eksempler paa meddelelser om livet hinsides. Det som synes tydigst belagt, er følgende: Den nye tilværelse er ikke en dvaletilstand eller et blot beskuende liv, men præges av aktivitet. Den enkelte personlighet er efter døden i hovedsaken den samme som før. Med sine tidligere kundskaper og evner stilles den ind paa

det nye livstrin. For en stor del beholder den ogsaa sine tidligere meninger. Individets etiske utvikling fortsætter ut fra det nivaa det stod paa ved jordlivets avslutning. De nye erfaringer som individet mottar efter døden, er i hovedsaken begrænset til det nærmeste livstrin. – Paa dette stadium forblir individet imidlertid ikke meget længe; hvad det saa gaar ind til, derom synes væsentlig bare antydninger eller personlig farvede teorier at foreligge. Efterhvert vil livet hinsides bringe individet paa større og større avstand fra os paa jorden, og det er karakteristisk at de foreliggende meddelelser for den alt overveiende del skriver sig fra den nærmeste generation. — De som har læst Paterson Smyths bok «Evangeliet om det hinsidige» vil kjende igjen disse forestillinger om tilværelsen nærmest efter døden.

Hvis disse forestillinger er rigtige, maa vor lutherske himmel- og helvedlære revideres. Et menneskes skjæbne efter døden blir ikke et enten-eller, som avgjøres efter hans jordlivs facit; det nye liv vil fremdeles by muligheter for utvikling baade i god og ond retning. For de mange som av den lutherske himmel- og helvedlære lar sig støte bort fra kristendommen, vil dermed en svær anstøtssten være fjernet. Paa den anden side maa man heller ikke være blind for, at den ortodokse opfatning med sin sterke fremhævelse av at den endelige avgjørelse sker i jordlivet, stiller den enkelte ind under et aandelig høitryk som gir etisk styrke. Den anden opfatning fjerner dette sterke press, og indebærer en fare, idet den kan friste til utsættelse og etisk slaphet.

Meddelelserne indeholder ogsaa mange andre oplysninger som nøie angaar den religiøse tro. Saaledes fremhæves ofte Kristi enestaaende stilling, og likeledes bønnens værdi og reelle virkning. Angaaende hver enkelt sak reiser sig imidlertid det tvilsspørsmaal om oplysningerne er saa vel belagt at de kan tænkes at være bindende for dem som paa forhaand ikke tror det de indeholder. Den mulighet staar altid aapen at vi kun har med de hinsidige personligheters subjektive opfatninger at gjøre.

Den bevægelse vi i denne artikel har omtalt, vil utvilsomt i fremtiden bli meget utbredt, og komme til at øve stor indflydelse. Vi har anset det for rigtig at peke paa den som en magt man er nødt til at ta standpunkt overfor. Som før uttalt forholder vi os avventende med hensyn til bedømmelsen av bevægelsens frugter. Denne avventende holdning gjælder imidlertid bare bevægelsen i dens bedste utslag. Alt paa dette tidspunkt har man erfaring for at bevægelsen let fører til excesser — til

hysteri, excentricitet og forvirring. Der er fare for at man kunde føres op i en ny animisme, med trældom under indbildte og reelle onde magter. Selv om det kanske under enkelte omstændigheter er tilbørlig at søke forbindelsen med de avdøde, maa der i hvert fald advares mot at dette gjøres til almindelig praksis.

Olaf Devik,
cand. real.
Det geofysiske institut,
Tromsø.

Thorolf Holmboe,
cand. mag.
Overlærer,
Tromsø.

PROTESTANTISK KRIGSOPLEVELSE

Ut av krigslitteraturens kvælende mængde må vi protestanter søke å gripe ethvert blad med egte, gjennembrytende oplevelse og erfaring om religionens virkelighet og utholdenhet, og om vor religions*forms* skikkethet til livets behov under de strengeste vilkaar.

Blandt den store bunke boker fra krigen jeg har læst i høst, er det de to mindste som er de betydeligste; av dem vil jeg her utdra den protestantiske krigsoplevelse.

Den spinkle, ynglingeregulære Alfred Eugene *Casalis's* portræt utenpå den danske oversættelse av hans brever (med den vildledende titel: Til minde om en ung kristen fransk soldat) gir ingen fore stilling om hvad man møter på bokens små 83 sider. Her er en av krigens fineste skikkelser og et av dens mest værdifulde dokumenter. Brevene er nok ujevne, men de tegner en fast skikkelse for os, temmelig zart, næsten en mimose i fysik, men en kristen soldat sa ren og så sterk som et evangelium. Denne lille missionærsøn, opdraget i Paris, er en høit begavet teologisk student, fin og skarp i tænkning, så musikalsk, at Beethovens sonater lyder inde i ham, og han «lytter til dem og blir vederkvæget». Med sans for humor og esprit og med en natursans som hjælper ham til at døve krigens larm. «Over kanonernes forfærdende brummen hører jeg lærkernes sang, *guldtonen fra Frankrikes himmel*».

Han sætter sig straks sit sjælelige mål som kristen kriger: «Enhver av os må komme til klarhet over om vi *kan* slås, om vor sjæl er renset for had, så vi kan slå uten bitterhet; om vort hjerte bæver sådan av kjærlighet at vi kan slas «for de andre», ikke «for at redde vort skind!»

Han slap a stø nogen stor og langvarig prøve. Det er yderst få det vilde hat slik interesse at erfare krigens virkning på i længden som Casalis. Han gik over brystvernet første gang den 9de mai 1915, og kuglen rammet ham nogen sekunder senere.

Var han for ren og god for krigen?[1]

[1] Rade hadde nogen av hans brever i «Die Christliche Welt». Den foreliggende samling er oversat av fru Anna Koch Schiøler på Pios forlag i Kjøbenhavn. Den må formentlig nu forskrives fra Danmark, hvis nogen spør efter den i norsk bokhandel.

Billedet utenpå den andre lille brevsamlingen viser en ganske anden type, mer krafttypen; trækkene er her avrundet germanske i motsætning til den lille skarpe gallers. Øinene er milde, næsten litt sløret, men rene og faste. Sønderjyden Mikael *Steffensens* portræt kan godt gjælde som typen på den kristne helt.

Hans egne brever fremstiller ham ikke som helt. Det er en forunderlig styrke han viser i denne tilbakeholdenhet. Ikke en antydning av at han indbragte sig ros og takk! Hadde ikke kameratenes brevutdrag foran i heftet sagt os det motsatte, kunde vi av det han selv skriver, fåt indtryk av noget følelsesfuldt og vekt. Det kommer vel meget av, at hans følelse ikke som de andre nationale soldaters kan utgyde sig i selve krigsbedriften; denne blir for ham kold pligt. Al hans følelse, hans barnesjæls trang, «alle gode tanker går hjemad . . .».

Steffensen er sønderjydsk grundtvigianer, utdannet til forstmand i Kjøbenhavn, Casalis er fransk hugenot, — der blir nødvendigvis stor forskjel i deres kristelige utgangspunkt, både psykologisk og teologisk, endda de begge er protestanter. Desto interessantere er det å følge dem og se hvor likt de reagerer!

Det filologiske spekulative drag ved protestantismen har de begge tat med sig til felten, både teologen og forstmanden. Dansken ligger på halmen i en tilfældig indkvartering og drøfter Kierkegård med en jødisk kamerat. Pariseren glæder sig over at han «har tid til at tænke og læse», og han finder at krigens oplevelser fører ham nærmest hen mot «den sunde og menneskelige filosofi» hos en Henry Bois [1]. Derfor er det dem begge saa meget om å gjøre at de kan finde mening i tilværelsen. Rent tragisk virker her motsætningen i deres skjæbne: den danske kjæmper en kamp som er uten mening for ham og hans folk, — den franske kjæmper for «det kommende, det guddommelige Frankrike;» men ikke han heller er nationalistisk sværmer: «har vi ikke troen på at denne krig skal fornye menneskeheten?» — Mikael Steffensen kan ikke øine idealer i dette virvar, han ser ganske prosaisk på det: «Uendelig føres meningsløsheten videre, uten hensyn økes sorgen og smerten og elendigheten — for hvad? For penges og magts skyld? Ja, noget av det altsammen . . . Man grunder og tænker, man søker fornuften, meningen i det hele, sammenhængen, målet, — og man sliter sig træt og løper i ring, aldrig kommer man til et resultat». — Franskmanden tør se freidig frem til at krigens resultat vil

[1] Filosofisk-teologisk forfatter, f. 1866, professor i Montauban.

åbenbare dens mening: «Evig og altid grunder jeg over, hvad det er, der gir os retten til a føre denne krig. Jeg er overbevist om, at vore bevæggrunde er gode og retfærdige, men i så fald må vi få et resultat å se - - den må bli frugtbringende; fra alle disse døde må der skyte nyt liv frem til gavn for menneskeheten». - Sønderjyden derimot må folde sine hænder og overlate meningen til Guds uransakelige visdom: «Vor Herre ser langt klarere, — vi har så ofte set, at hans veie var andre end vore, og vi har set at een dags angst og gråt fulgtes av maneders glæde».

Det fælles blir derfor trangen til a vite at Gud står bak og gir mening; og selv franskmanden som i forholdenes medfør måtte kunne finde denne mening så let og liketil, kan ikke la være «evig og altid» a fornye undersøkelsen like ned til tingenes dybder.

Det sier sig selv at to slike naturer må komme til å pines av *sløvheten* som alle anstrengelsene uvægerlig fører ind over dem. Lille Casalis slap med marschene, han kom aldrig som Steffensen til å opleve selve kamp-bedøvelsen. Men zart som han var, virket enhver tilsløring av hans klare tanke og av hans åpne gudsforhold som en pine. «Jeg har ikke rigtig tid til at bede». Han hadde ellers under utmarsch og første øvelser så trofast benyttet de små pauser morgen og aften til at forrette sin andagt. Den kraftige Steffensen fik tømme krigens rædsler tilbunds, og han har skildret slagtrykkets knugende vegt over sindet med malende ord. «I den dagelange kamp med fienden få meter foran os, under brændende sol og mørke, kvalfulde nætter, kunde jeg ikke bede. Der var ingen ro til at folde hænderne i bøn, der var ingen styrke!»

Hvordan det vilde gat Casalis i årelangt frontliv, er ikke godt å vite; for Steffensen kom der perioder av ulykkelig, skrikende tvil. «Tvilen kan være så grusom under alt dette. Det lyse, varme: Solen, hjemmet, alt hvad man har kjært, er så langt borte. Det kolde, mørke er om os, og alt dette har så litet å gjøre med det som jeg for trygt kunde stole på: en mild og kjærlig Gud og Fader, der magter alt og sørger for alle».

Man får indtryk av høitrykket hvorunder hans sjæl lever i slaget, naar man ser hvor raske vekslinger der kan komme.

Først: «Kommandoen druknet i bulderet; vi fulgte kun vor formand, snart i løp, snart i skridt, men altid frem mot det ildhav, som lyste os gjennem taken. Værst var det mellem batteristillingene. Hver hævning i terrænet, hver busk, hvert træ dækket for et batteri. -- Da tænkte jeg: to verdensmagter har her koncentreret deres kræfter imot hinanden, to rasende, overnaturlig store

kjæmper prøver her deres styrke, — og du går her midt imellem deres fegtende arme, som en svak elendig skapning. Men du går dog berettiget. En endnu større magt har du betroet dit hele liv, i dens varetægt har du jo betroet alt».

Men saa: (under samme slag, novbr. 1917): «Fristeren kom med sin nagende tvil . . . Midt i alt dette skrækkelige var det som Gud hadde forlatt mig, som om alt det jeg hadde knælet for og hadde fundet glæde og trøst og fred i, hadde været blændverk. Min tanke stod stille, en uhyggelig angst grep mig . . . Seks døgn, seks døgn uten søvn og hvile og næsten uten mat og drikke, seks døgn med frygtelige anstrengelser la bak os. Hjernen var tom for tanker, men overfyldt av feberhett blod. Ikke et ord til trøst var gjemt derinde, — intet var der, kun nat, bælgmørk nat med helvede omkring mig, med døden for øie. Hvad var det dog?»

Tilfældet er det mest typiske man kan tænke sig til at reise et spørsmål: hvad kan den protestantiske personlighets-religion, individualitetens, den sluttede og selvbeherskede, av andre helt uavhængige tro — hvad kan den her byde til hjælp? Spørsmålet vil sjelden bli aktuelt i dagliglivet, fordi meget få protestanter er seks døgn i træk i strabadser og uten mat. Men krigens overdrivelse har her gjort et alment forhold principielt klart.

Steffensens egen oplevelse fører til et svar. Det er ikke originalt for ham. Det er heller ikke nogen utspekulert løsning — en slik hadde været værdiløs —, men en umiddelbar oplevelse. Selve foranledningen er tilfældig, — han kommer til at føle et brev i sin lomme fra en kristen ven hjemme, og «det vidnesbyrd om livet med Gud som deri var nedlagt blev, bevisst eller ubevisst, min trøst og min redning». Men soldaten reflekterer videre, utover dette tilfældige. Og han vet ikke at han her griper en tanke som har levet skjult i protestantismen like siden Luthers dage. Han sier: «*Jeg måtte leve i andres tro*» [1]. Og straks står en tanke for ham som hører til det særegne ved den grundtvigske kristendom, en betoning av menighets-samfundet som det bærende: «Da kom det så lykkelig stille, ikke overvældende, men lægende mildt:

[1] Luther fortæller om Bernhard som sa til en bror som ikke turde læse messen for lutter skrupler: «Gå, min ven, og læs den på *min* tro». Og Luther fortsætter: «Således skal vi altid bære hverandre». Ja, på sin dristige måte former han det kristelige venskap som et helt sakrament: «Vi blir flettet ind i hverandre, så at den ene hjælper den andre, likesom Kristus har hjulpet os, hvilket er åndelig at spise og drikke hverandre». (Sermon von der Beichte, 1524).

Guds menighet, vennerne derhjemme, står bak dig i bøn til Gud. — Da kom De med deres varme håndtryk, og De så på mig og sa: Der er kun een Gud, og det er vel også din Gud . . . Jeg følte, at De hadde talt sandhet, følte at lykken lå gjemt bak Deres vidnesbyrd, og dette førte mig ind på veien igjen — på veien hjem til Ham».

Både sønderjyden og protestanten tilhørte små folk eller trossamfund som lever under et tryk fra omgivelsene, som en halvt forfulgt flok. Det er rimelig at de derfor møtes i dette at føle vennenes tro som noget der bærer dem. Den almindelige protestantiske statskirke savner visst i regelen den tæthet i samfund som vore to krigere her oplevet før de drog ut. Og vor kirke har litet eller intet utviklet det kristelige venskap i dets karakter av «Sakrament». Der er i disse værdier et objektivt moment, utvundet av det subjektivt-individuelle, som katolikerne har i en grovere form i sine embeds- og institutionsgarantier.

Den protestantiske *oplevelse* ute i kampen vil mere end teoretiske overveielser måtte bli pekepind for vore tanker om fremtidens retningslinje. Vi har vel i det hele overveiet alt for meget og latt umiddelbarheten få for litet rum. I felten blir det av sig selv omvendt. Især teologen Casalis kjender den fint uttænkte protestantiske opstilling og opdeling av troen og troslivet som noget fjernt og ubrukelig derute. Alt i øvelsesleiren merker han hvordan han står fast overfor kameratene, selv om de «på bunden av sin sjæl har megen rigdom». Men han har ingen bro over til dem. «Jeg har prøvet at tale til dem, men overfor disse enfoldige, som aldrig har hørt tale om «Idealisme» eller om «aand og materie», men nøies med at leve og lide, overfor dem går det mig sådan, at min tro, som jeg dog til visse tider har følt så rik og dyp, forekommer mig tør, dogmatisk, spidsfindig sammensat. Der har været øieblikke, hvor jeg har spurt mig selv, om der da er een religion for folket, og een for de videre utviklede».

Her er det problem berørt som krigen har reist så mange steder: er protestantismen en overklasse-religion? Eugéne Casalis debatterer det ikke videre; han blir stående ved at Jesus var tømmermandssøn og at det var de «fattige i ånden», han priste salige. Dermed er bare sagt at *kristendommen* ikke er overklasse-religion og det spørres da hvor protestanten har fåt det «tørre, dogmatiske, spidsfindig sammensatte» i sin tro fra. Næsten med de samme ord sier den blonde nordbo og den mørke galler det, at «soldatlivet forenkler alt». Casalis: «Mine spekulative tilbøieligheter er gåt i

stumper og stykker; meget av det som før stod for mig som tåkebilleder, er blit til virkelighet gjennem erfaringen, som hvert øieblik fornyes. Jeg lærer å *leve*». — Steffensen: «Herute kommer barnet mere og mere frem igjen. Og mest i det forhold at jeg kan lade Gud råde».

Det er *erfaringens* religiøse skole de går i. Og de stænger sig ikke av for dens tale. Således kommer de begge til på en ganske anden måte end før å opleve *Guds nærhet*. Casalis viser her en litt anderledes orientert, mer kristocentrisk religiøsitet, end Steffensen. «Jeg har ofte drømt om den time da *Jesus Kristus vilde bli levende i mig*», skriver Casalis, «men jeg har ikke trodd det vilde komme så snart; og nu er jeg lykkelig indtil min sjæls inderste». — Steffensen har mere oplevet Faderen end Sønnen: «Som Vor Herre har været med mig, Du vet ikke hvor ofte jeg har følt ham ganske nær».

Oplevelsenes tvingende magt er det også som hos Steffensen bringer ham til klar tro pa et område hvor protestantismen har været uklar og tilbakeholden, i forholdet mellem os og vore avdøde. «Jeg har gjort mig den tanke, at de som gik bort, kan følge vor færd. Det er mig ikke mulig å gi slip pa den tanke; men jeg kan ikke begrunde den. Så kjær er den tanke blit mig, netop derved at den er en spore til å leve livet ret». Et år senere tar han igjen dette frem i et brev (av 14 novbr. 1917, nogen uker før hans død): «Vennene som dør, er vi helt utelukket fra forbindelsen med dem? Her stanser tanken og forstanden, her griper tro og oplevelse ind. Jeg tor ikke si at forbindelsen er avbrutt; jeg ikke alene helst vil tro pä at de avdøde endnu kan følge vor færd, men der er en overbevisning herom i mit indre som jeg ikke kan forklare».

Trods slike sterke gjennembrudd av personlig oplevelse har både Casalis og Steffensen været utstyrt med den nøgterne prostantismes sky for åpen tale med soldater-kamerater om religion. Under en permission hjemme blev Steffensen spurt om ikke han. som levet et så rikt liv i bønnen, kunde lede sine kamerater på vei til Gud. Han svarte da: «Aa nei, det duer jeg slet ikke til, jeg kan ikke tale med kameratene om dette». — Og Casalis trøster sig med at kameratene, som kjender ham, dog «aner hvorfra jeg henter den smule styrke som er min». — For begge kan det ha spillet en rolle at de følte sig alene og «gik sine egne veie». Som Casalis sier: «Ingen av dem har imidlertid lagt skjul på sin tro og sit bønneliv». Mikael Steffensen faldt så å si bedende Han var på

vei sammen med et par andre frem mot forreste linje med post og ordrer; de måtte over åpen mark, hadde bare granathul å søke dækning i. De var omtrent ved målet, da skytningen blev særlig voldsom. De knælet da ned et øieblik med ryggen mot fronten, Mikael tok sin stormhjelm av, og mens hans sjæl søkte styrke i bønnen, eksploderte en shrapnel over deres hoder . . . Han faldt sammen med et suk og var død på stedet», forklarer kameraten.

En av hans kompani fæller, en jurist og jøde, fortæller om hvordan Mikael Steffensen var blandt kamerater. Vi venter — likesom den sønderjydske ven som syntes han burde missionere — først og fremst at en kristen skal forkynde troen overfor jøden. Men nei, det sker ikke. Og mens nu jøden fortæller, stiger frem for os nogen ord som for os kanske mest er *ord*, om at menneskene skal se vore gode gjerninger . . . Det er ikke mange hvis protestantisme viser sig først i gjerning og liv og sidst med ord. Om Mikael sier den hamburgske cand. jur.: « . . . Derute i den nøkne elendighet blir de fleste mennesker til grimme udyr: men mandig opreist bar han til det sidste sin menneskelighet høit løftet som en fane. Hvor ofte har jeg ikke set ham hjælpe disse ynkelige skapninger, skjønt han altfor godt visste at de misbrukte hans næstekjærlighet, hans hjælpsomhet med den laveste egoisme. Ofte har jeg gjort ham opmerksom på med hvilken utak de lønnet hans godhet, men Mikael smilte altid medlidende, og hjalp dem igjen ved første leilighet». Først efter et års samvær, hvorunder Mikael stadig stod for ham som et lysende forbillede, «erfaret jeg», skriver tyskeren, «hvorfra Mikael fik sin uendelige sjælsstyrke. Det der stadig gav ham nyt mot, ny kraft til å lide og tåle utrættelig, det var hans gudsforhold».

For Casalis har åbenbart overgangen til frontens sterke sjælelige tryk åpnet hans frimodighet, og han har fundet sammen med nogen kamerater i bøn kvelden før stormen, blandt dem bataljonschefen, som selv fortæller dette. Det synes som om der i Casalis kunde været tilført os rike erfaringer og en mægtig religiøs kraft, hadde han fåt leve frem. Nu kan vi bare ta hans gave og glæde os over at hans brever er blit opfyldelsen av hans ønske, at «den smule helligede kraft som var i mig, må bli til styrke for alle mine kamerater i fælles tro og arbeide».

Om Mikael Steffensen må det særlig føies til at han viste han kunde holde ut. Efter eget og andres vidnesbyrd har han hat så frygtelige oplevelser og opgaver som nogen kan få i krig. Og det

har stundimellem knuget ham som vi har set. Men krigens langvarighet har ikke avstumpet ham, tvertimot!

Efter et års krig skrev han (novbr. 1915): «Jeg er sterk, sjælesterk som du aldrig har kjendt mig før. Viljen er vokset, og jeg står fast hvor jeg før var svak». Facit for året 1915 gjør han op således: «Det gamle år har på mange mater været et frugtbart år. Der er ingen grænser for hvor rikt sjæle- og følelsesliv kan utvikles, og i den retning har det gamle år hjulpet os et godt stykke fremad. Det er en egen lykke å få føle at det gror inden i os, at bli åndelig rikere».

Halvandet år går med «krigerbåndverket som ikke er noget for mig . . Hold ut, hold ut, hvisker det til mig, hold ut og styrk dig ved bøn og samliv med Gud». Han kan føle sig rent forynget. «føle ung livsglæde trods alt det mørke bakved, og alt det mørke som truer foran».

30 september 1917: «Jeg er sund og sterk, rigtig sund som i de bedste år. Som hadde jeg fåt nye kræfter, sådan føler jeg det, rigtig ung. *Som byrden økes, så vokser sjælens styrke*».

Det er efter 3 års krig han skriver dette mægtige vidnesbyrd ned, som jeg og ikke han har uthævet. — Menneskene har med rette altid hat stor tillid til det som var prøvet gjennem ild. Her har vi set to protestanter, hvis tro bestod den største prøve. Vi tilegner os den styrke de derved gir os alle. Og vi åpner os for den veiledning de gir os. Det blir nødvendig at vi lytter vedholdende til de erfaringer som nu kan gis os av dem som er sluppet gjennem den *hele* skjærsild. Det gir som et mægtig håb, en forjættelse, at der vel må være en Steffensen, en Casalis blandt dem som er blit sparet! La os møte dem som de der venter at bli belært og ikke som de der vil korrigere dem efter vort gamle skema. Protestantismen er moden for en oplevelse.

Eivind Berggrav.

SØNDERJYLLANDS KIRKE

Sønderjylland har religiøst været af stor værdi for Danmark og derigennem Norden. Men paa to helt forskellige maader: i ældre tid som en port for bevægelser sydfra, i nyeste tid gennem et dansk lægmandsmenighedsliv af ejendommelig selvstændig karakter.

Sønderjyllands betydning som port varer fra den tid, Ansgar byggede sin første kirke i Slesvig, til slutningen af 18 aarh. Som særlig vigtige perioder udhæver sig reformationen og navnlig pietismen. Sønderjyden Hans Adolf Brorson blev vor ideale fortolker af det pietistiske budskab. Dybt paavirket af den tyske vækkelse og dens salmesang, ægte dansk i sit væsen og som digter i rang med eller over sine læremestre har han i sine salmer ikke blot givet det lødigste monument for hin tid, men en stadig virkende kraft i dansk og norsk kristenliv.

Den herrnhutiske bevægelse var sprunget direkte over til København, men fik derefter et betydningsfuldt centrum i Christiansfeld. Men hermed stanser den tyske paavirkning gennem Sønderjylland. Oplysning, rationalisme, romantik og 19 aarh.s forskellige tyske theologiske strømninger virkede vel dybt ind paa Danmark, men ad andre veje (litteraturen og studierejser).

Imidlertid begyndte Sydslesvigs denationalisering. Kulturstrømmen fra syd havde alt tidligere skaffet tysk den dominerende plads i kirke, skole og administration højt op i Slesvig. Men kun i byerne fik det fremmede sprog tag i befolkningen. Bonden var helt ned imod Dannevirke blevet ved at tale sit sønderjydsk, skønt han var uden forbindelse med dansk bogsprog. I det kosmopolitiske 18 aarh. regnedes ogsaa i Kongeriget tysk for kultursproget naturligvis næst fransk, som ogsaa laa for højt for de fleste. Saavel embedsmændene i det sydlige Slesvig som bureaukraterne i København mente i hin kulturbegeistrede tid at burde velsigne befolkningen ved energisk at drive paa det fine sprog. Og netop den i oplysningstiden forbedrede skoleundervisning blev et middel dertil. Kort efter 1800 fortrængtes dansk nede ved Sli og Dannevirke, og højtysk som kultursprog, plattysk som omgangssprog slikkede stadig stærkere mod nord. Omkring 1850 taltes endnu

mest eller dog meget dansk i det nordlige Angel. Men da den danske regering efter den første slesvigske krig gjorde forsøg paa i disse egne at indføre delvis dansk sprog i skole og kirke, mislykkedes det. Tysk var nu en gang i befolkningens øjne de fornemmes og velhavendes sprog — Hamburgs glans lyste stærkt for bønderne — men tillige ogsaa det hellige sprog, hvori man var vant til prædiken, salmer og bibel. Da befolkningen tilmed var slesvigholstensk sindet, boykottede man dansk gudstjeneste. En række dygtige danske præster, deriblandt kirkehistorikeren Holger Rørdam og folkemindeforskeren H. F. Fejlberg, efterlod sig et godt personligt minde. Men forsøget paa at vinde disse egne for dansk aandsliv og kirkeliv slog fejl. Netop nu besluttede befolkningen at udrydde sit danske modersmaal.

Sydslesvigs overgang til tysk sprog har imidlertid ingenlunde gjort disse egne til bærer af erobrende tysk aandsliv. Med nationalitetsskiftet er i det hele fulgt død, folkeligt og kirkeligt. Aandeligt er der snarest skabt et tomt rum mellem Tyskland og det danske Nordslesvig.

Heroppe var der siden 1840erne vaagnet et begejstret dansk folkeliv. Hvad der før havde været en naturgrund, blev nu en bevidst tilegnet skat. Fra begyndelsen havde man berøring med de kristelige kræfter i kongeriget. Netop denne sag havde ført de to gamle modstandere Grundtvig og H. N. Clausen sammen. Men den største uddybelse, navnlig ogsaa kristeligt, er foregaaet siden 1864.

Dette aar og de følgende — især 1870 med paabuddet om kirkebøn for de preussiske vaabens sejr — medførte, at de fleste danske præster frivilligt eller tvungent forlod deres embeder. Nogle enkelte præster med danske sympathier har der altid været lige til nu. Men de maatte holde sig meget stille.

Det nye præsteskab, som kom efter 1864, har for største delen bestaaet af fødte slesvigere. Alligevel har selv de bedste og dygtigste oftest haft meget svært ved at komme i et fortroligt forhold til befolkningen, skønt denne paa forhaand stod med stor ærbødighed for embedet.

Hvad er forklaringen herpaa?

Naturligvis har nationalitetskampen kunnet virke skadeligt paa det kirkelige omraade. F. eks. er det ikke hyggeligt, naar kirkelige valg afgjordes efter parolen: dansk eller tysk? Fra tysk side har man ofte med stor iver brugt kirken som politisk middel. Ogsaa for danske har det nationale kunnet staa som vigtigere end det

religiøse, saa meget mere som den nationale opvaagnen kom før den kristelige. Men vil vi forstaa Stillingen, maa vi trænge ind til erkendelse af, hvordan den nationale modsætning har virket ind paa det inderste personlige liv.

For en nordslesviger, der følte sig draget syd paa, maatte bondebefolkningen i den lille afkrog af det store tyske rige let synes særsindet, saa meget mere som man gik ud fra den store tyske kulturs sejr før eller senere. Adskillige betydelige tyske theologer er nordslesvigere, men de har saa aldrig følt sammen med befolkningen der. Det gælder brødrene Julius og Theodor Kaftan; den sidstnævnte har været præst i Aabenraa og senere Slesvigs biskop; han har medvirket til en god dansk salmebog for Nordslesvig, men hans interesser ligger i den tyske kirke. Lutherforskeren Otto Scheel er født i Tønder; i et skrift om Danmark og Tyskland under krigen gav han udtryk for en smuk værdsættelse af dansk sprog, men mente, at Danmark og Tyskland skulde forbindes ved, at den danske folkestamme gennem nordslesvigerne var med til at bære Tysklands byrder — netop det som befolkningen følte som en blodig uret, et offer for en fremmed sag.

Hvorledes det Bismarckske og kejserlige Tysklands aand virkede ind ogsaa paa nordslesvigske theologer, der havde vilje til at gøre ret og skel, erfarede jeg selv i to forhandlinger i Die christliche Welt, som ogsaa har været omtalte i «For Kirke og Kultur». Trods fælles udgangspunkt naaede man et punkt, hvor diskussionen holdt op, fordi man ikke mere forstod hinanden. Den for tysk kultur begejstrede nordslesvigske præsteson Johannes Tiedje dømte i 1909 tvangspolitiken som en skam for Tyskland, men afviste bestemt kravet om Nordslesvigs genforening med Danmark udfra preussisk statsbegreb og statsdyrkelse. Den dygtige præst Johannes Tønnesen i Hellevad hældede i 1917, saa vidt man kunde forstaa, til den Bismarckske sondring mellem politik og moral. Og nu i 1918 har pastor Schmidt i Vodder, en af de mest retfærdigt tænkende præster, kastet sig i breschen for det standpunkt: Nordslesvig forbliver tysk, men med lige ret for begge sprog. Selv han tror, at dette kan reddes i den elvte time. Han ved ikke, at klokken allerede har slaaet tolv.

Og hvad kan tyske præster betyde for den danske befolkning? Den gamle lutherske tradition er folket kærere i dansk end i tysk dragt.

Hvad tysk theologi har ydet i 19 aarh. angaar problemer, som aldeles ingen rolle spiller heroppe. Præsten er, naar han føler

tysk og deler det tyske statsbegreb, forbunden med den magt, som efter befolknings overbevisning øver en fundamental uret ved selve det at raade her. Præsten hører sammen med pikkelhuen og med skolelæreren, der tvinger det danske barn til at synge: Ich bin ein Preusse! Kennt Ihr meine Farben?

I selve forholdet ligger saaledes en spire til mistillid. Og dette øgedes ved angrebene paa modersmaalet.

For kirkens vedkommende skete der en gradvis fortyskning, idet man i det ene sogn efter det andet søgte at indføre tyske gudstjenester. For skolens vedkommende blev dansk undervisning udryddet ved en forordning af 1888, med undtagelse af religionsundervisningen. Denne forholdsregel, maaske den mest brutale af alle — og saa mere brutal, som danske privatskoler var forbudte — ramte ogsaa det kirkelige liv. Hvorledes skulde den danske religionsundervisning og forstaaelse af bibel og salmebog ikke lide, naar der ikke blev givet blot den mest elementære undervisning i modersmaalet! Det blev et af danskhedens første krav at faa indført to (!) timers dansk sprogundervisning om ugen. Gang efter gang vedtog de nordslesvigske provstisynoder andragende herom. Flertallet af præsterne maatte erkende kravet for berettiget. Men da regeringen idelig afviste sagen, syntes befolkningen, at præsterne kun var lunkne i deres forsvar for modersmaalets ret, og at de dog følte sig mere som den preussiske stats embedsmænd end som Guds ords tjenere i danske menigheder.

Forøvrigt var der selvfølgelig indenfor præstestanden stor forskel. Man havde alle afskygninger lige fra pastor Jacobsen i Skærbæk, en tarvelig præst, men stor forretningsmand og politisk tyskagitator, til stilfærdige, nidkære mænd, som gjorde deres bedste for at overvinde den skævhed, der var i selve stillingen.

Det er et fænomen, man ikke kan andet end staa stille overfor, at trods disse vanskeligheder er Nordslesvig maaske bleven den mest kristelige del af det danske folk. Man kritiserede præsterne, men troen vilde man ikke slippe.

I selve kampen for modersmaal og folkelig ret var der noget helligt, en idealitet, som tilsidst pegede over i en tro paa Guds styrelse. Endog den ikke-kristne maatte vidne herom. Den københavnske historiker Johan Ottosen digtede undertrykkelsestidens bedste kampsang:

Det haver saa nyligen regnet.

Han var nær knyttet til den af G. Brandes paavirkede danske

radikalisme, men var svigersøn av den sønderjydske rigsdagsmand Gustav Johannsen. Og da han og greben af den sønderjydske kamp i sin sang skulde udtrykke det sidste hvilepunkt for sit folkelige haab, blev det i et ord, som ikke blot er et bibelsted (Jes. 28, 16), men som i sit væsen er dybt religiøst:

Det har slet ingen hast for den, som tror.

Tro laa bagved den nationale kamp, og dens sejrsforvisning gav rigsdagsmand H. P. Hanssen udtryk i sin store tale ved det danske aarsmøde 1914, lige før krigens udbrud. Det var mindeaaret for 1864, men han viste, at aandeligt havde de danske sejret. I ansigtet paa modstanderen fra syd, der havde fejret pralende sejrsfester og proklameret, at den preussiske ørn aldrig igen slap sit bytte, slyngede den danske befolknings fører Hostrups ord:

Du kan vel kro dig af dagens kaar
Og af lykke de dig har skabt.
Men du fører en kamp imod tusinde aar
Og i den har du visselig tabt.

Johannes Tiedje erkendte i de før omtalte artikler i Die christliche Welt, at stridens kærnepunkt var religiøst, idet den danske kultur i Nordslesvig helt var gennemtrængt af religiøse elementer, og paa spørsmaalet om, hvad da danskerne gjorde i og for Nordslesvig, svarede han: Se, de beder.

Desværre kan man ikke i fuld udstrækning tilegne sig denne dom med hensyn til danskheden i Nordslesvig, og endnu mindre med hensyn til den i kongeriget. Men dog er og bliver det sandt. at der var foregaaet en stor opvaagnen af kristeligt liv, og at der er kommen en stadig stærkere forbindelse mellem den nationale kamp og den bevidste kristendom.

Nordslesvigs befolkning er kirkelig konservativ, med stor ærbødighed for kirke og embede. Selv hvor den følte præsten som en fremmed, ja som tjener for en fjendtlig magt, holdt den som oftest med jydsk sejghed fast ved den gamle kirke. En stor del af kirkeligheden i Nordslesvig er en støt, gammeldags, alvorlig kristendom uden retningspræg. Men ogsaa over den kom der ofte noget selvhjulpent. Det almindelige præstedømme er i Nordslesvig i sjælden grad en virkelighed. Som man maatte erstatte skolen og selv blive lærer for sit barn, saaledes har man ogsaa kristeligt ofte lært at klare sig selv.

Saa er der den grundtvigske retning, nøje forbunden med

grundtvigianismen nord for Kongeaaen gennem unge sønderjyders højskoleophold og gennem personlige venskaber. Det tryk, som har hvilet over Sønderjylland, har modvirket de fristelser, grundtvigianismen i kongeriget har været udsat for.

Den sønderjydske grundtvigianisme er en virkelig smuk type paa foreningen af kristeligt og folkeligt, og den har haft uberegnelig betydning for hele Nordslesvig. I nogle grundtvigske kredse opgav man haabet om statskirken og dannede frimenigheder; 1874 ordinerede Vilhelm Birkedal Cornelius Appel til præst i Rødding, og nu er der fem sønderjydske frimenighedspræster. Frimenighedernes medlemmer er ikke udtraadt af statskirken. Denne kirkeretsligt set noget uklare stilling hænger vist sammen med, at man ikke principielt har villet bryde med folkekirketanken, men kun skilt sig ud for at faa en gudsdyrkelse, hvor talen kunde blive virkeligt hjærtesprog; der synes nu i disse kredse at være nogen tilbøjelighed til at underordne sig i den danske folkekirke.

Ogsaa indre mission i Nordslesvig er en affødning af dansk kristenliv, og som den kongerigske indre mission er den i første række et vækkelsesarbejde, i anden række en herom samlet kirkelig retning, medens i Tyskland Innere Mission først og fremmest er filanthropi.

Indre mission i Nordslesvig er baade positivt og som korrektiv til andre retninger et meget værdifuldt element. Ja værdien er i stigende grad blevet erkendt. Medens grundtvigianismen fra begyndelsen var baade folkelig national og kristelig, saa var indre mission i sit udspring alene koncentreret om det personlig religiøse spørsmaal: Hvad gavnede det et menneske, om han vandt den hele verden, men maatte bøde med sin sjæl? Den forkyndte omvendelse og tro som det alt afgørende for hver enkelt.

Medens den sønderjydske grundtvigianisme ligefrem er en del af den almindelig danske, omend maaske nok med en særlig farve, saa hidrører indre mission vel i sit udspring fra den kongerigske vækkelse, men blev i sin videre udvikling ikke en del deraf, men et sidestykke dertil. Den havde sin egen organisation, og forbindelsen med de kongerigske missionskredse var ikke særlig livlig. Kongerigske talere kunde kun undtagelsesvis faa lov at prædike syd for grænsen, og højskoler, dette grundtvigianismens store middel til paavirkning og forbindelse, har indre mission først faaet i de senere aar. Og bevægelsen omsluttede baade tysk- og dansksindede. Ja de præster, der stod i spidsen, var for størstedelen

mere eller mindre tyskfølende. De gjorde ofte et godt arbejde, og som helhed er det disse præster, som har den bedste position i Nordslesvig.

I længden kunde dog det nationale spørgsmaal ikke holdes ude. Fra dansk side klagedes ofte over, at indre mission gjorde folk nationalt ligegyldige. Det fortaltes, at nogle missionsfolk ved et rigsdagsvalg, hvor alt tilspidsedes i det enten- eller: dansk eller tysk, havde sagt: «Skulde vi stemme, skulde det da være paa Jesus». Men redaktør Jessen i Flensborg, som indtog det skarpeste danske proteststade, ventede stadig, at indre mission en gang vilde komme og da vise sig som kærnetropper. —

Fra 1909 kom der nye konstellationer. Tiedjes artikler vakte stærkt røre. Pastor Schmidt i Vodder dannede en tysk fredsforening, *mod* tvangspolitik og *for* tysk kulturarbejde. Indre missions formand pastor Tonnesen i Hoptrup (fader til den ovenfor nævnte Johs. T.) stiftede en nordslesvigsk præsteforening. Kort efter kom der et brud indenfor indre mission. Tolv præster skilte sig ud. Dels kunde deres pietistiske rettroenhed ikke finde sig i, at nogle yngre præster indenfor indre mission hyldede moderne, omend saare maadeholdne, theologiske anskuelser. Dels syntes de, at det danske element indenfor missionen blev for mægtigt, især gennem ungdomsbevægelsen. Det blev nu vitterligt for alle, at de danske missionsfolk var ved at blive sig bevidst som danske. De var begyndt med koncentration om den personlige frelse. Men efterhaanden viste det sig, at de ikke kunde være ligegyldige for deres folk og for spørsmaalet om national ret og uret.

Saa stod da de danske missionsfolk sammen med pastor Tonnesen og hans præstevenner. Tonnesen følte sig som Slesviger, hverken Tyskland eller Danmark var hans fædreland. Han tog nu ofte de danske i forsvar og blev ildeset af myndighederne. Ja der blev indledet en disciplinærundersøgelse mod ham.

Krigen bragte denne til stansning. Men den skabte nye vanskeligheder i nordslesvigsk kirkeliv. Alt, hvad der følte tysk, blev drevet ind i krigsrusen. Omvendt følte de danske, at den tvungne tjeneste i den tyske hær bragte blod mellem dem og erobrerne. Og hvilke strømme af blod! Af en befolkning paa ikke 200,000 er der faldet 6000. Og de danske vidste, at et nederlag for Tyskland snarest vilde hjælpe dem til opnaaelse af deres brændende nationale ønske.

Der krævedes en overordentlig takt af en tysk præst for ikke dybt at saare sin danske menighed. En præst med en saadan in-

stinktiv finfølelse fortalte mig, hvordan han i alle sine prædikener talte om krigen; men det kom ganske af sig selv, at i hans danske prædikener indfandt sig kun ord om krigens nød, medens hvad han følte patriotisk kun kom til udtryk i hans tyske prædikener. Men hvor en præst talte om Tysklands retfærdige sag og visse sejr eller hvor han ved en sørgegudstjeneste sagde om en ung dansker, at han havde lidt heltedøden for fædrelandet, følte de danske det som ætsende haan.

Eftersom krigslykken gik op ned, skiftede stemningen noget dernede. Men altid pegede kompasnaalen mod nord. Og krigen har vistnok ogsaa paa det kirkelige omraade løsnet forbindelserne sydpaa. Befolkningen ønsker at gaa op i den danske folkekirke, og f. eks. ønsker indre missions lægfolk simpelthen at gaa op i den danske indre mission, ligesom ungdomsforeningerne vil ind i de danske K. F. U. M.er og K. F. U. K.er. —

Det billede, der ovenfor er givet af Nordslesvig i kristelig henseende, trænger for at være sandt til en tilføjelse: Skyggen. Intet skal tages tilbage af, hvad der er sagt om en vaagen, alvorlig, selvstændig kristendom. Men i en hel landsdel findes selvfølgelig ogsaa ligegyldighed, materialisme, drik, usædelighed o.s.v.

Og de særlige forhold driver en del i vejret til en ualmindelig høj og rank vækst. Men de holder andre nede, desværre saare mange. Hvor hjemmet skal udfylde ikke blot sin egen funktion, men ogsaa en stor del af skolens og kirkens, hvordan maa det da gaa de unge, der har et daarligt hjem eller et, hvor forældrene er forslidte og ikke har tid til at være noget for børnene? Og de unge fra saadanne hjem er netop ogsaa ofte dem, der ikke kommer paa dansk efterskole eller højskole.

Og hvordan krigen har virket, lader sig endnu næppe overse. Hvor ofte vil den ikke ogsaa paa nordslesvigske soldater have virket brutaliserende, sløvende, berøvende de unge idealitet og tro? Og de, der flygtede over grænsen, — i begyndelsen slet ingen, senere mange — har ofte ikke været glade, hvor meget der end kan siges til forklaring af, at de ikke vilde lade sig slagte for en fremmed, efter deres mening uretfærdig sag og ikke selv øve bloddaad. Og hjemmene led under krigens usunde økonomiske forhold, de utallige forordninger, som det efterhaanden blev umuligt at overholde, men hvis overtrædelse dog efterlod en brod i samvittigheden! Vi vil ogsaa nok faa at se, at krigens naturstridige sønderriven av hjemmene har skabt brudte troskabsforhold og ulykkelige ægteskaber Der er grunde nok til ogsaa udfra Sønderjylland at hade krigen.

Alligevel er Nordslesvig sikkert ikke paa langt nær moralsk ramt saadan som andre lande. Der har været noget bevarende deri, at krigen ikke var *deres* krig. De gjorde sig ikke til et med den og var derfor ikke saa tilgjængelige for dens dæmoniske magter. Og netop krigen har rejst et æres minde for sønderjydsk kristendom. De af Harald Nielsen udgivne soldaterbreve — ogsaa oversatte f. eks. paa tysk — er det mest kendte vidnesbyrd herom. Tænk f. eks. paa finheden i det lille træk, at bønderkarle, der fejrer juleaften 1914 i en skyttegrav, synger de *to sidste* vers af Dejlig er jorden! Men mangfoldige andre breve o. s. v. vidner om det samme. Blandt de grunde, man fra tysk side har anført mod afstaaelsen, er ogsaa det store religiøse tab det vilde være at miste en saa kristeligsindet befolkning. Mig har de smaa grønne bøger grebet mest, der 1915, 1916 og 1917 blev udsendt som julehilsen til soldaterne, for en stor del skrevne af ganske jævne bønderkoner. Det er som kærlige arme, under nød og taarer rakt ud imod de kære drenge i Frankrig og Rusland, og tillige rakt op imod den himmelske fader med bøn om at bevare deres legeme og især deres sjæl. —

Ved Sønderjyllands tilbagevenden bliver der store spørgsmaal ogsaa af kirkelig art. Jeg skal foreløbig ikke udtale mig f. eks. om det meget brændende, hvor mange præster der selv ønsker at blive siddende og hvor mange der bør blive. Men det dybeste spørgsmaal til danske nord for Kongeaaen er dette: Bereder vi os i tak og bøn og bod til at forenes med dem, som har gaaet igennem de dybe vande?

VALDEMAR AMMUNDSEN.

FINLANDS KYRKA

Finska folkets historiska uppgift är att tjäna såsom ett den västerländska kulturens bulverk mot östern. Denna kallelsetanke går igenom Finlands historia från dess första upprinnelse i den gra forntiden ända till senaste årets stora, underbara händelser.

Västerns och österns kamp om herraväldet öfver de finska stammarna är det första vi se, då Finland begynner framträda i historiens ljus. I början af det andra årtusendet söker sig kristendomen fram till de finska landamärena både från öster och väster. I öster är det Novgorod, som utbreder kristendomen i dess grekisk-katolska form; i väster er Sveariket utgångspunkten för den romersk katolska eröfringen. Den kraftfulle biskop Thomas befästade den katolska kyrkans ställning i det egentliga Finland och sträfvade att utsträcka kyrkans välde också till det öfriga Finland, börjande med Tavastland. Novgorod reste sig till motstånd. Man grep der icke blott till svärdet, utan började ock med ifver att missionera bland karelarne. Och detta bedrefs med framgang: «Föga felades», heter det i den ryska krönikan, «att icke alla människor blefvo döpta». Det stora korståg, som predikades öfverallt i de nordiska länderna för bispringandet af Finlands kyrka, afiopp olyckligt. Östern hade besegrat västern. Det sag så ut som Finland vore dömt att blifva en det slafviska väldets och den österländska kyrkans utmark.

Men Finland skulle höra västerlandet till. Birger jarl var kallad att rädda det för dess historiska uppgift. Det lyckades honom att genomföra biskop Thomas verk och trygga kristendomen och det svenska väldet i Tavastland. Kampen emellan Sverige och Novgorod förflyttades till Karelen. Förrän det 12:te århundradet gått tillända, var också denna landsända blifven svensk besittning. Genom freden i Nöteborg år 1321 hade det svenska väldet och den katolska kyrkan nått sin medeltida utsträckning.

Också omvändelseverket var till det yttre slutfördt. Vid denna tid bekläddes Finlands biskopsstol för första gången af en inhemsk man, biskop Magnus. Åbo domkyrka stod färdig, och Finlands nationalhelgon, biskop Henrik, blef föremål för allmän dyrkan —

allt tecken därpå, att kyrkan i Finland trädt in i myndighetsåldern. Under förra hälften af 1300-talet erhöll kyrkan den yttre organisation, som i det stora hela är bestående i den dag som är.

Sålunda hade i Finlands kyrka rests ett bålverk för västerländsk kristendom och kultur. Men grunden, hvarpå den kyrkliga byggnaden hvilade, var ännu sviktande och osäker. Folket var ännu blott ytligt berördt af de lifssanningar, hvilka företräddes af kyrkan. Den religiösa föreställningsvärld, i hvilken det finska folket lefde under medeltiden, återspeglar sig i den folkpoesi, hvars dyrbaraste skatter inrymmas i Kalevala och Kanteletar. Folkfantasin hade riktats med en del kristna idéer och bibliska motiv, men folkreligionen var väsentligen den gamla animistisk-hedniska, i hvilken magin spelade hufvudrollen. I de glestbebodda, svarttillgängliga ödebygderna voro hedniska bruk och föreställningar fridlysta. Endast i Egentliga Finland synes den medeltida kyrkan lyckats skapa en fast kyrklig sed och tradition.

Först reformationen åstadkom en fördjupning af kyrkans folkuppfostran. Tack vare förbindelsen med de stora kulturländerna funno de reformatoriska idéerna tidigt vägen till vårt aflägsna land. Redan förrän Gustaf Vasa tog itu med sina kyrkoreformer, hade Peder Särkilaks begynt förkunna den evangeliska sanningen. Det andliga nydaningsarbetet utfördes uteslutande af inhemska krafter, hvilka skolats i reformationens hemland. Reformationen genomfördes hos oss med ännu större varsamhet än i Sverige; de medeltida institutionerna skonades så mycket som möjligt. Den främste bland reformationens män, Mikael Agricola, blef också den finska litteraturens fader. Reformationstidehvarfvet egde i mångt och mycket ett mera utprägladt nationelt skaplynne än de nästföljande århundradena.

Under ortodoxiens tid sträfvade man att skapa en sträm ordning och en yttre kyrklighet, men försummade ej det andliga uppfostringsarbete, som hör till den evangeliska kyrkans väsen, och man förblef den reformationens princip trogen därutinnan, att detta arbete bedrefs på folkets eget språk. Den finska bibelöfversättningen fullbordades år 1642, och under de följande årtiondena växte den finskspråkiga andliga litteraturen snabbt. Grundandet af Åbo universitet år 1640 verkade höjande på prästbildningen och den teologiska vetenskapen.

Under den yttre kyrklighetens stela yta grodde ett personligt religiöst lif. Detta bröt fram i 1700-talets religiösa rörelser, hvilka voro dels af separatistisk, dels af kyrklig-pietistisk art. Rörelserna

nådde också folkets djupa led, och deras verkningar förspordes i det kyrkliga lifvet i dess helhet. Å andra sidan förblef icke heller i vårt land det kyrkliga lifvet oberördt af upplysningstidehvarfvets förflackning. Vid sekelskiftet inträdde i och med romantiken också inom de bildade kretsarna åter en vändning hän mot religionen.

Kom så det harda slaget. Eröfrarens svärd afhögg de band, hvilka i sekler sammanknutit Sverige och Finland. Skulle Finland, förenadt med det mäktiga tsarriket, kunna hålla stånd såsom den västerländska kulturens och kristendomens förpost? Detta var den stora frågan, som icke stod fullt klar för det dåtida släktet. Men Finland hade icke lämnat Finlands historiska uppgift ur sikte. Det fogade sig så, att Finlands eröfrare var en vän af västerländsk kultur och evangelisk kristendom. Alexander I stadfäste landets lagbundna frihet och religion. Sålunda fick vårt folk tillfälle att samla och utveckla sina inre krafter, förrän det harda förtryckets tid inbröt. Den mäktiga religiösa väckelse, som på 1830-talet bröt fram ur folksjälens djup och hvarmed främst namnen Paavo Ruotsalainen och Henrik Renqvist äro förknippade, grep icke blott allmogen, utan och den bildade klassen och sträckte sina pånyttfödande och omgestaltande verkningar till samhällslifvets alla områden. Den religiösa väckelsen efterföljdes af en nationell och politisk sådan. Under den ädle Alexander II:s framsynta regering kunde det pånyttfödda kyrkliga och politiska lifvet skapa sig fasta former. Kyrkolagen af år 1869 förlänade kyrkan självstyrelse och en stor inre frihet.

Mot slutet af det förra seklet började förryskningspolitiken sitt förstörelseverk i Finland. Dess sorgliga historia kan här förbigås. Det må blott konstateras, att våldsåtgärderna ännu icke hunnit i nämnvärd grad utsträckas till kyrkan och det kyrkliga lifvet, förrän envåldsmakten fick sin tilländalykt med förskräckelse. Men samtidigt som den yttre fienden begynte sina angrepp mot vår lagbundna frihet, fick kyrkan en inre motståndare, som försökte på allt sätt försvaga och undergräfva dess ställning i folklifvet. Denne kyrkans hätske, oförsonlige motståndare var den materialistiskt sinnade finska socialdemokratin. Så förbereddes den mest kritiska ödestimman i det finska folkets och den finska kyrkans lif. Revolutionen i Ryssland ledde till erkännandet af Finlands självständighet. Men Lenin förklarade, att Ryssland komme att återvinna Finland genom en inre, af proletariet utförd eröfring. Och man stannade icke vid ord, utan skred till handling. Kyrka och kultur voro hotade mer än någonsin tidigare i Finlands skiftesrika historia. Ty i sitt djäfvulska försök att tillintetgöra det väster-

ländska och kristna Finland hade den gamle arffienden i öster denna gång såsom bundsförvandt en del af det finska folket själft. Betecknande nog började de finska bolschevikerna sitt nedrifnings arbete från kyrkan; en af folkrådets första åtgärder var att utmönstra religionsundervisningen ur skolan, att afskaffa prästaflöningen, att afsätta teologiska fakultetens lärare o. s. v., allt i akt och mening att afkristna vårt folk. Och man nöjde sig icke med förordningar och deklarationer. Där de röda hoparne drogo fram, blefvo kyrkorna och prästerskapet mestadels utsatta för våld af olika slag.

Fyra kyrkor och tva bönehus blefvo nedbrända, ett flertal sköflade och mer eller mindre skadade. På det mest frivola sätt skändades ett antal kyrkor af de röda, hvilka gärna använde dessa såsom kaserner och i några fall också sasom häststall. I regeln tömdes nattvardsvinförråden. I Hauho kyrka, som vandaliserades grufveligen, drefvo banditerna sitt gyckel särskildt på långfredagen och påskdagen genom att tillställa «gudstjänster»; särskildt nattvardsfirandet begabbades. I en annan socken ville man profanera kyrkan genom att invid dess murar afrätta inemot femhundra «borgare». I det närmaste ett hundratal präster blefvo föremål för trakasserier och förföljelse; en mängd måste hotade till lifvet hålla sig dolda eller fly från sina församlingar. Åtta prästmän, bland dem sådana utmärkta personligheter som prosten Taube och pastor Renvall, blefvo på ett grymt sätt mördade, äfvensä några kyrkovärdar och klockare. Dessa fingo i allmänhet dela prästernas öde. Äfven prästfamiljer voro tvungna att genom flykt rädda lifvet. En prästfru hölls tre veckor i de rödas fångenskap och hindrades att besöka sin man, som låg på ett lungsotssanatorium inför döden. Flera tiotal prästgårdar utplundrades, fem uppbrändes o. s. v.

Uppgifterna äro hämtade ur de officiella berättelser, hvilka regeringen affordrat af prästerskapet öfver de rödas fremfart. Dessa fakta vittna på ett härresande sätt om det Kristushat, som uppammats af den socialdemokratiska ledningen under de två senaste decennierna; hemskare än någon kunnat ana blef frukten af den socialistiska tidningspressens draksådd.

Ledarena af upprorsrörelsen äfvenom de stora massorna hade en instinktiv känsla däraf, att kyrkan var deras farligaste motståndare. Så var det faktiskt. Det var icke manstyrkan och vapnen, som afgjorde striden. Utslaget fälldes af de andliga och sedliga krafter, hvilkas bärare är kyrkan. Det är anmärkningsvärdt, att i spetsen för den mäktiga folkresning, som denna gång räddade Finland för

dess historiska uppgift, gick «den väckta» österbottniska allmogen, den i kyrkligt och nationelt hänseende mest vakna delen af vårt folk, den närmaste arfvingen till förra århundradets stora religiösa väckelse.

Efter denna sista västerns och österns kamp står Finland nu fritt och självständigt i begynnelsen af en ny utvecklingsfas. Det historiskt gifna målet strålar emot oss klarare än någonsin tillförene. Icke blott för sin egen existens, utan för den västerländska civilisationen kämpade och blödde Finland under fjolårets strider. Det häfdade sin kallelse att vara en skyddsmur mot öster. Medvetandet om denna historiska uppgift har vuxit i styrka och klarhet. I samma mån hafva också de kraf ökats, hvilka ställas på Finlands kyrka.

Såsom ofvan antyddes eger vår kyrka en ganska långt utsträckt självstyrelse och en omfattande inre frihet. Den enskilda *församlingen* eger rätt att själf sköta sina angelägenheter och förvalta sin egendom på sätt som af kyrkolagen föreskrifves. Församlingen aflönar själf sina präster, hvilka hon jämväl själf väljer, träffande valet emellan tre af domkapitlet på förslag uppförda sökanden. Fullmakt utfärdas af domkapitlet i regel för den, som i valet erhållit flertalet röster. Rösträtt vid prästval och kyrkostämma eger hvarje församlingsmedlem, som tager del i prästerskapets aflöning. Kyrkomötet år 1913 antog den allmänna och lika rösträttens grundsats.

Församlingarna, hvilkas antal å 1917 utgjorde 528, äro fördelade på fyra *stift:* Åbo, Borgå, Kuopio och Nyslotts stift; förslag har väckts om inrättande af två nya stift. Inom hvarje stift innehas kyrkostyrelsen af biskop och domkapitel; detta räknar förutom biskopen som ordförande fyra ledamöter, nämligen kyrkoherden i den stad, där domkapitlet har sitt säte, tvänne af prästerskapet utsedde assessorer -- prästmän med teologisk bildning — och domkapitlets sekreterare, som bör vara en erfaren jurist. Biskopen eger hålla visitationer i de församlingar, hvilka höra till hans stift, årligen i så många, att han under förloppet af fem år hinner visitera hvarje församling.

Stiftena äro indelade i *prosterier,* hvilkas sammanlagda antal är 47. Kontraktsprostarne biträda biskop och domkapitel i kyrkostyrelsen och verkställa visitationer, så ofta biskop och domkapitel därom förordna.

Kyrkans högsta styrelse innehas af landets regering, som utnämner biskoparne på grund af prästerskapets val och stadfäster eller förkastar de af kyrkomötet antagna och af landtdagen godkända kyrkliga lagarna.

Kyrkan eger *i kyrkomötet* sitt eget lagstiftande organ. Kyrkomötet är sammansatt af lekmän och präster; de förra utgöra

majoriteten. Det sammanträder sedan år 1895 regelbundet hvart femte år.

Finlands kyrka är statskyrka så till vida, att hon i sitt förhållande till staten eger vissa privilegier och förpliktelser. Af hennes företrädesrättigheter äro de vigtigaste, att hennes ekonomi skyddas af statens lagstiftning och att religionsundervisningen i elementar- och folkskolan är evangelisk-luthersk och är underställd kyrkans uppsikt. Man har kallat den finska kyrkan också folkkyrka i betraktande däraf att folkets stora flertal delar hennes bekännelse. Af Finlands befolkning, som den 31 dec. 1916 utgjorde 3,315,003, voro 3,207,783 eller 98,12 % af evangelisk-luthersk trosbekännelse, 1,68 % greker, 0,16 % baptister, 0,03 % metodister och 0,01 % katoliker. År 1917 skilde sig från kyrkan 80 personer och upptogos i kyrkan 123. Kommunikanternas antal har varit i nedgående: år 1912 35,1 % och år 1917 29,6 %; af kommunionberättigade församlingsmedlemmar har enligt beräkning år 1917 endast circa 44,3 % begått nattvarden.

Må här ännu lämnas några statistiska uppgifter: I den evangelisk lutherska kyrkans tjänst voro i slutet af år 1917 anställda 913 präster, af dem 688 ordinarie och 225 extraordinarie. Sålunda kommer det i medeltal endast en präst på 3,580 personer, medan t. ex. i Sverige förhållandet är en på 2,000.

Kyrkornas antal voro vid nämda tidpunkt 558 och bönehusens 246. De olika kyrkokassornas behållning utgjorde den 1 maj 1917 cirka 20 miljoner; därtill kommer den ansenliga egendom församlingarna besitta i kyrkobygnader, präst- och klockarboställen, begrafningsplatser o. s. v.

Huru den finska kyrkans framtid kommer att gestalta sig i yttre och inre afseenden är icke lätt att förutsäga, särskildt i närvarande tid. Ropet på kyrkans skiljande från staten har sedan socialdemokratins nederlag tystnat. Men fullständig trosfrihet kommer nog snart att införas. Det senaste kyrkomötet, som sammanträdde i oktober, godkände för sin del redan denna viktiga reform. Utan tvifvel kommer utträdet ur kyrkan att blifva rätt betydligt, äfven om man ej behöfver befara något egentligt massutträde. Men kyrkan skall icke förlora sin ställning såsom folkkyrka, blott hon visar förståelse för tidens kraf och troget söker fylla sin stora uppgift såsom folkets religiöst-sedliga uppfostrarinna.

Professor Arthur Hjelt,
Berlin.

INDTRYK FRA MIT VIRKE SOM FANGELEIRSEKRETÆR I TYSKLAND[1]

I.

Naar man skal gi et indtryk av krigsfangenes kaar i Tyskland, maa man først fortælle hvad de tyske myndigheter gjør for dem. Tyskernes organisationsevne kom ogsaa tilsyne i den udmerkede maate hvorpaa fangeleirene var indrettet og styrt. Da jeg i slutten av januar iaar blev sendt ut av den norske komite av verdensorganisationen for K. F. U. M. og Norges Røde Kors for at virke blandt krigsfanger i Tyskland, fandt jeg overalt en fast organisation. I spidsen for hver leir, mandskapsleir som officersleir, stod en kommandant, der som oftest var en gammel general. Over sig hadde han inspektionen, som ogsaa førte nøie kontrol med fangenes behandling, i vedkommende Armeekorps, og som igjen var underordnet Stellvertretendes Generalkommando. Høieste instans var landets krigsministerium. De menige fanger var forpligtet til at arbeide overalt undtagen i ammunitionsindustrien, altsaa i fabrikker, gruber, paa verksteder, i skog og paa mark. Den aller største del av de krigsfanger som hørte til en mandskapsleir, var derfor stadig ute paa arbeide. Bare at fordele disse tusener av fanger paa de forskjellige arbeidspladser, at skaffe dem mat og holde opsyn med dem var et uhyre arbeide. Til at kontrollere fangernes kaar paa arbeidskommandoene var der til hver leir knyttet en række inspektionsofficerer, til hvem fangene kunde klage over daarlig behandling. Desuten foretok ogsaa leirkommandanten inspektionsreiser, likesom chefen for inspektionen og hans adjutant og undertiden ogsaa officerer fra generalkommandoen og krigsministeriet personlig inspicerte fangeleirene og arbeidskommandoene. Naar det blev fastslaat at en vagtpost hadde mishandlet en fange eller stjaalet noget fra ham, blev han strengt straffet.

Til at utføre det daglige administrationsarbeide i leiren hadde kommandanten under sig en stab av militære og kvindelige kontor-

[1] Vi haaper til næste hefte aa kunne bringe en parallelskildring fra en av utsendingene til de russiske fangeleire. Red.

folk. En række sprogkyndige fungerte dels som tolker, dels som censorer av fangenes post. Da hver fange fik skrive 2 brev og 4 kort om maaneden og motta et ubegrænset antal, forstaar man at censuren i en mandskapsleir paa 20 000 mand var en anselig institution, da tolkene ogsaa maatte læse gjennem al den litteratur som kom til fangene.

Pakkeposten i leiren hadde at motta, undersøke og sende videre matpakkene som indløp til fangene i kolossale mængder. I kantinen, leirens utsalgssted, kjøpte fangene brevpapir og forskjellige smaasaker, og gjorde bestillinger paa de større ting de trængte og som kunde skaffes. Desuten hadde fangene i leiren faat et eller flere kirkerum, en teatersal og et rum for sine biblioteker. I enkelte leire fandtes der læsesal og sportsplads; i leiren ved Cassel var der endog et rummelig kinematografteater, hvortil fangene hadde adgang 2 ganger om uken for en rimelig entré.

Jeg har fortalt saa vidt utførlig hvad der fra tysk side gjøres for fangene for at tilbakevise den beskyldning, at tyskerne lægger an paa at gjøre livet surt for sine fanger.

Paa den anden side lægger de heller ikke skjul paa, at de ikke har nogen interesse av at gjøre livet behagelig for dem. De barakker fangene bor i og de andre rum som staar til deres raadighet, er naturligvis meget primitive. De fleste av dem blev opført i krigens første tid, da man ikke kunde forutse at de skulde maatte brukes i fire fem aar. Om det liv krigsfangene lever i leirene og paa arbeidskommandoene kan man sige at det er saa blottet for komfort, at det, væsentlig som følge av forholdets egen natur, er paa grænsen av hvad et civiliseret menneske mener at kunne holde ut.

Allerede i begyndelsen av krigen optok derfor verdensorganisationen av K. F. U. M. og siden Røde Kors i de nøitrale land et omfattende arbeide for at skape litt glæde og opmuntring i krigsfangenes ensformige, triste liv.

Da de virksomhetsgrener som fandtes i andre organisationer ogsaa var optat av K. F. U. M., skal jeg her indskrænke mig til at omtale dens arbeide, slik som det artet sig i Tyskland, og da væsentlig mine indtryk av virksomheten i XI. Armeekorps i den forholdsvis korte tid jeg var K. F. U. M.s reisesekretær der, nemlig fra slutten av januar iaar til begyndelsen av september.

I krigens første tid fik ledende mænd fra Amerikas K. F. U. M. (Young Men's Christian Associations) av de krigførende lands regjeringer ret til at opta et K. F. U. M.-arbeide, noget i

likhet med vore soldaterhjems arbeide, blandt krigsfangene i deres land. I de forskjellige hovedstæder blev der da dannet nationale komiteer, og ved hjælp av amerikanske sekretærer (som efter bruddet mellem de Forenede Stater og Tyskland blev avløst av nøitrale sekretærer) og amerikanske pengemidler blev saa arbeidet sat igang. I Tyskland blev prins Max av Baden præsident for Deutsches Komitee der Kriegsgefangenenhilfe der Christlichen Vereine Junger Männer. Der blev oprettet et hovedkontor i Berlin, hvorfra amerikaneren Conrad Hoffmann den hele tid, ogsaa efter de Forenede Staters indtræden i krigen, har ledet arbeidet med en enestaaende dygtighet.

K. F. U. M.s arbeide var væsentlig av religiøs og human natur; men da sekretærene snart gjorde den erfaring at den som sultet, mistet al aandelig interesse, kom organisationen snart til at vie den opgave at skaffe fangene mere mat en stor del av sin kraft. Krigsfangene i Tyskland skulde vistnok faa samme rationer som civilbefolkningen, men disse var aldeles utilstrækkelige for voksne mennesker. Tyskerne selv skaffet sig meget ved siden av, paa lovlig og ulovlig vis, mens krigsfangene var henvist til at supplere rationene ved tilførsler utenfra. Hver franskmand fik over Schweiz og hver engelskmand over Holland av sit lands regjering 2 kg. hvetebrød eller bisquit om uken, desuten kom der fra slegtninger og andre private pakker som indeholdt en mængde deilige saker: hermetisk ost, smør og kjøt, chokolade, røkt skinke, saape o. s. v. Italienerne fik litet fra sit land i begyndelsen, men deres Røde Kors fik efterhaanden nogenlunde organisert pakkeforsendelsen til italienerne; disse trængte utvilsomt matpakker mere end de andre, da de hadde værst for at fordøie den tyske kost. De som var uheldigst stillet var russerne. For det første spiser den almindelige russer uhyre meget, og for det andet stanset efter revolutionen i Rusland al tilførsel fra hjemlandet.

De nøitrale hjælpekomiteer og ogsaa vor organisation sendte derfor sine fleste matpakker til russere og italienere. Fra hovedkontoret i Kjøbenhavn gik der hver uke store pakkeforsendelser til tyske fangeleire, men det monnet jo litet blandt 1½—2 millioner trængende.

En anden vigtig gren av vor virksomhet utførtes av de oplysningsavdelinger som var tilknyttet K. F. U. M.s kontorer i de krigførende land. Utallige forespørsler om krigsfanger i centralmagtene og i ringmagtene blev besvart av disse. I sammenhæng med

dette internationale arbeide kan nævnes vore meget benyttede avdelinger for overførsler av penger til krigsfangene.

Hovedmængden av det humane arbeide paahvilte reisesekretærene. I Tyskland var der i slutten av januar elleve stykker av os. Hver sekretær blev betrodd omsorgen for fangene i ett eller et par Armeekorps. Vi reiste da omkring til leirene, studerte fangenes kaar, talte og samarbeidet med deres tillidsmænd, og prøvet at skaffe dem hvad de trængte. Vi maatte da vise interesse for alt: for religiøst arbeide, baade protestantisk, romersk-katolsk og græsk-katolsk, for undervisning og studium, for underholdning, som læsning av skjønlitteratur, teater, kinematograf og musik, for haandarbeider, for idræt og legemsøvelser.

Tusenvis av bøker paa fangenes sprog blev opkjøpt i Tyskland og fordelt i leirene, og andre tusener fik vi gjennem vore hovedkontorer i Genf og Kjøbenhavn. Det var bøker av alle slag: bibler, skriftdeler og anden religiøs litteratur, romaner, skuespil for teatrene, lærebøker og videnskabelige verker. I nogen leirbiblioteker var størstedelen av bøkene skjænket av K. F. U. M.

Musik var krigsfangene svært glad i. Den spredte de trykkende tanker og gav sindet hvile. Vi leverte en mængde musikinstrumenter og noter ikke bare til leirorkestrene, men ogsaa til fanger paa arbeidskommandoene.

Den sport som stod høiest i kurs hos fangene var fotballspillet. Det blev drevet særlig av engelskmænd og franskmænd saa ofte de hadde anledning til det, og vi leverte ballene, ofte flere ad gangen. Til arbeidskommandoene som vi besøkte sendte vi gjerne et keglespil, en kroket, en boccia eller et andet kule- eller ringspil. Mange engelskmænd bad om boksehandsker, og nogen ønsket ogsaa turnringer og andre gymnastikapparater. Alle disse sportsgjenstande og mange flere til blev opkjøpt dels i Tyskland, dels i Holland og Danmark.

Sekretærene søkte ogsaa at faa istand leirskoler for undervisning i læsning, skrivning, regning og sprog; men det var vanskelig for det første at finde krigsfanger som var skikkede og villige og hadde tid til at undervise i disse fag, for det andet at skaffe interesserte elever, for det tredje var det svært vanskelig at finde plads for skolen i leirens sterkt benyttede barakker. I den første tid bygget K. F. U. M. egne bygninger i flere leire. Her blev der da ikke bare holdt skole, de blev ogsaa brukt til gudstjenester, foredrag, konserter etc. I mange leire indrettet vor

organisation fuldt utstyrte kinematografteatre, andre maatte nøie sig med lysbilledapparater.

Foruten disse større ting gav vi krigsfangene utallige mindre gjenstande: træskjærermaterialer, forskjellig teaterutstyr, bokbindermaterialer, skrive- og tegnesaker o. s. v.

Gudstjenestene blev saavidt gjørlig holdt av krigsfangne geistlige, konserter, teater og den anden underholdning blev ogsaa besørget av fangene selv, men K. F. U. M.-sekretærene holdt av og til prækner ved protestantiske gudstjenester og om vinteren lysbilledforedrag. Vi besøkte ogsaa de syke og saarede paa lazarettene, bragte dem blomster, smykket væggene med billeder, og provet at skaffe dem underholdning. Hvert lazarett fik en grammofon, som avvekslende spilte paa de forskjellige sykeværelser.

Krigsfangene glædet sig svært over at faa besøk av et civilt menneske, over at se at verden ikke hadde glemt dem. «Selv om De ikke gjorde noget for os», sa en engelskmand til mig, «vilde vi allikevel sætte pris paa at se Dem». Og en anden engelskmand uttalte, at de ting vi sendte dem, blev vurderet saa høit, fordi de blev følt som personlige gaver. Da jeg tok avsked fra komiteen i en russisk officersleir, sa en av dens medlemmer til mig: «Nu rives det sidste baand over som bandt os til omverdenen».

Fangenskapet hadde gjort mange sløve, saa at de glemte at takke, men til gjengjæld traf vi andre som var dypt taknemmelige for smaating.

II.

At gaa omkring i en tysk fangeleir er som at foreta en verdensbefaring i det smaa. Her er samlet folk fra alle verdens deler, tyskere, franskmænd, engelskmænd fra moderlandet og koloniene, russere, italienere, rumænere, portugisere, amerikanere, jøder, sorte fra Afrika og brune fra Indien.

Tyskerne har nok mange ganger angret paa at de ikke skilte fangene efter nationalitetene; for forholdet mellem disse indbyrdes var ikke altid hjertelig; men for os nøitrale repræsentanter var det i saa maate en fordel, at vi fik en enestaaende anledning til at studere menneskenaturen.

Efter hvad jeg kunde iagtta, bar nationalitetsforskjellen en væsentlig del av skylden for at forholdet mellem fangene og deres vogtere ofte var spændt. Som en av grundene maa i første række nævnes, at de hadde vanskelig for at gjøre sig forstaaelige for hin-

anden. De tyske vagtposter var almindelige soldater uten sprogkundskaper, og blandt de menige krigsfanger var der faa som kunde tysk. Under det fleraarige ophold i Tyskland hadde de gløggeste av fangene lært sig litt tysk, og de fungerte da som tolker; men i almindelighet hjalp man sig med tegn. At der da opstod misforstaaelser er selvsagt. Det hændte ret som det var at fangene klaget over at vagtposten hadde slaat dem uten grund; men tyskeren forklarte at han hadde maattet bruke magt mot fangene for at faa dem til at utføre en ordre som de hadde negtet at efterkomme.

Jeg fik da ofte indtryk av at der laa en gjensidig misforstaaelse til grund, men jeg skal heller ikke negte at jeg saa baade usympatiske vagtposter og krigsfanger med et vanskelig gemyt.

Ikke bare sprogforskjellen, men ogsaa karakterforskjellen, bar skylden for mangt et spændt forhold. Tyskerne beskyldte engelskmændene for at være overlegne og hovmodige. De følte sig irritert over at engelskmændene ogsaa i fangenskap optraadte som herrer. En ung tysk løitnant fortalte mig rasende, at en engelsk læge, som han hadde tat fat i, fordi han ikke hadde hilst, hadde git ham det svar at løitnanten kunde hilse først fordi han var yngst og stod under ham i rang. Englænderne *følte* sig tyskerne overlegne, og det hadde de vanskelig for at skjule.

At tyskerne av og til behandlet dem litt haardere end strengt tat nødvendig er derfor forklarlig. Paa en arbeidskommando, hvor jeg hadde avtalt med engelskmændene at holde en gudstjeneste med dem, bad jeg arbeidsherren om at faa overlatt et særskilt rum for denne anledning. Det vilde han ikke gaa med paa. «Engelskmændene tar imot enhver opmerksomhet som en selvfølge», sa han; «er vi snilde mot dem, tror de at vi er dumme og svake», paastod han. Efter endel underhandling fik jeg allikevel det rum som jeg ønsket.

Engelskmændene, særlig officerene, var ikke ræd for at vise tyskerne sin ubrutte krigsvilje. «Krigen maa føres til tyskerne er slaat, selv om den skal vare baade ett og to aar til», sa en løitnant til mig, saa en tysk kaptein hørte paa det.

Trods alt satte tyskerne som helhet engelskmændene høiest av sine fiender, fordi de følte sig mere i slegt med dem. De roste dem for deres aapenhet og paalidelighet. De beundret i stilhet deres legemlige og aandelige sundhet og kraft. «Engelskmændene paa sin side indrømmet at tyskerne hadde mange gode egenskaper, særlig flid og arbeidsomhet. «Men tyskerne arbeider for meget», hørte

jeg sige, «vi vil ikke slite slik for at leve», sa de. De fandt at vagtpostene talte for høit og støiet for meget, og de var ikke istand til at se at der bak den militære maske av barskhet og strenghet skjulte sig megen godmodighet og venlighet.

Tyskerne og franskmændene stod hinanden i det hele fjernere. Forskjellen i karakter var saa stor at de ikke kunde bedømme hinanden retfærdig, fik jeg indtryk av. Franskmændene var altid høflige og forekommende. Selv om det kokte i deres indre, bevarte de sin selvbeherskelse og sit behagelige væsen. Tyskerne blev derfor aldrig kloke paa dem; de visste ikke, hvor de hadde dem, og sa at de var falske. Franskmændene paa sin side var svært forbeholdne i sine uttalelser om tyskerne; de trak helst paa skuldrene og tidde stille, naar samtalen tok en slik vending.

En uttalelse om forskjellen paa tysk og fransk disciplin tror jeg dog gir uttryk for de fleste franske krigsfangers syn paa tyskerne. «I Tyskland er alle ordrer like vigtige», sa en franskmand til mig, «og enhver overtrædelse straffes. Hos os gives der visselig ordrer som maa utføres; men om en soldat er ulydig i smaatterier, ser officeren gjennem fingre med det. Der er mere av et tillidsforhold mellem menig og befal i Frankrike», mente han. Det var interessant for mig at høre at man fra tysk side fremhævet netop det kameratslige forhold mellem officerer og soldater som den tyske hærs styrke. «At vi har mere tillid til vore soldater end ententen til sine», hørte jeg tyske officerer sige, «viser sig f. eks. deri at vore menige før slagene faar langt fyldigere besked om sine foresattes planer end motpartens soldater».

Forskjellen mellem engelsk og fransk karakter kom tydelig frem i den maate hvorpaa krigsfangene forholdt sig overfor det blad som tyskerne hadde utgit for dem. Bladet, som utkom under titlene Gazette des Ardennes, Continental Times og Russische Bote, indeholdt foruten artikler ogsaa en række oplysninger og nyheter væsentlig fra krigsskuepladsen. Engelskmændene vilde som oftest ikke vite noget av Continental Times. Enkelte rev avisen istykker, slængte den fra sig og sa at den løi. Gazette des Ardennes var mere læst, men de franskmænd som forstod tysk, foretrak de paa tyske aviser som var tillatt. Ved en leilighet spurte jeg en fransk cand. jur., hvorfor han ikke vilde holde Gazette des Ardennes; men han trak paa skuldrene og svarte diplomatisk at de tyske aviser bragte nyheterne hurtigere.

De italienske krigsfanger var medgjørlige, snilde og svært høflige. Jeg hørte aldrig et ondt ord om deres opførsel; men mange

arbeidsgivere regnet dem paa grund av deres smaa legemlige kræfter allikevel for daarligere arbeidere end de andre. Italienerne lot til at vantrives svært. De taalte ikke det barske klima i Tyskland og hadde ogsaa ondt for at fordøie den mat de fik.

De russiske soldater gav indtryk av at tilhøre et folk som endnu ikke er vaaknet. De hadde grove ansigtstræk, en plump optræden, var litet bevægelige og hadde faa interesser; til gjengjæld var de umiddelbare, troskyldige og snilde. At der slumrer store evner dem, slutter jeg av den interessante kjendsgjerning, at det vanskelige schakspil var kjendt og avholdt av de fleste av dem, mens franske og særlig engelske soldater foretrak lettere spil som domino og dam og svært ofte ikke engang hadde hørt tale om schakspillet. Eiendommeligheten i den russiske folkekarakter kom ogsaa frem i deres sanger og viser. De var vistnok vakre og melodiske, men ogsaa langtrukne og vemodige. Enddog i deres muntre viser syntes jeg der var en melankolsk understrøm -- til stor forskjel fra de engelske, som var kvikke og lystige, fulde av liv og fart.

Revolutionen i Rusland og særlig fredsslutningen med Tyskland øvet en paatagelig virkning paa russerne. De blev mere selvbevisste, vaaget at kriticere baade det ene og det andet, og maste stadig med at de vilde reise hjem. I haab om at bli utvekslet flygtet ret som det var nogen til hovedleiren, men de blev altid ført tilbake til samme sted. Det nyttet ikke at fortælle dem at de forværret sin sak ved en slik optræden, de flygtet allikevel. Jeg spurte da engang for morro skyld nogen russere som arbeidet i en fabrik hvorfor de flygtet, naar det var et saa haabløst foretagende, og fik da i overvær av tyske soldater det freidige svar at de paa det vis ialfald fik nogen dages ferie.

Naar man taler om de russiske soldater, kan man ikke undgaa at nævne den dominerende stilling jøderne indtok hos dem. Naar jeg ved mine besøk paa arbeidskommandoene bad om at faa tale med en russer som kunde tysk, blev der i ni av ti tilfælder hentet frem en jøde. Paa grund av sine sprogkundskaper maatte han fungere som tolk og kom derved til at indta en ledende stilling blandt sine kamerater, men jeg hverken saa eller hørte at disse saa skjævt til ham for det.

III.

Var det interessant at studere nationalitetsforskjellen i fangeleirene og utenom, saa var det lærerikt at stifte bekjendtskap med

de forskjellige religioner, eller trosformer. som jeg heller vil kalde dem.

Som protestant kom jeg ganske naturlig til at søke tilknytning hos protestantene, for hos dem følte jeg mig hjemme; men omgangen med anderledes troende førte med sig en voksende ærbødighet for al tro, i hvad skikkelse jeg saa møtte den. Det som for omverdenen gjælder for at være tysk kristendom er vel den naivt konservative type, den som bøier sig for skriften og staten i ett og alt. Man gjør kristne av denne type meget uret, naar man spotter dem for at de gjør Gud til krigsherre. «Slagene vindes ikke alene ved feltherrens og officerenes dygtighet og soldatenes tapperhet», sa de; «utfaldet er like meget avhængig av faktorer som mennesker ikke er herre over, som f. eks. veiret ved fronten og sundhetstilstanden i hæren». Naar tyske kristne hævdet at det var Gud som hadde git dem seier over fædrelandets fiender, var det vel nærmest disse faktorer de tænkte paa. Da de var grodd fast i den forestilling at seir var den eneste vei til fred for Tyskland, faldt det naturlig for dem at bede om seir, skjønt det av og til kunde gaa vel vidt. Rikskansler Michaelis fortalte paa studentermøtet i Eisenach i september iaar at et par enfoldige lægmænd hadde skrevet til ham i hans kanslertid for at faa vite hvor Hindenburgs næste offensiv skulde foregaa, da de ønsket at bede om seir for de tyske vaaben. Først da Bulgarien var faldt fra, merket jeg en forstaaelse av at Gud ofte maa tale til sine barn gjennem nederlag.

Trods alt det gode jeg saa hos de tyske konservative kristne, kunde jeg ikke holde med dem. De kaldte sig troende, men det var netop troen jeg savnet hos dem. De *trodde* ikke paa muligheten av et retfærdig folkeforbund, fordi de ikke trodde paa hæderligheten hos fienden. Det som smertet mig dypest var at de søkte støtte for sin vantro i Skriften; ti ifølge denne skulde der altid være krig paa jorden, mente de.

En begavet og bereist mand, som hadde politisk indsigt nok til at forstaa at folkeforbundet av praktiske grunde maatte bli til virkelighet, uttalte at alle tegn tydet paa at folkeforbundets chef vilde bli Antikrist.

Tanken paa Jesu gjenkomst beskjæftiget sindene meget. Jeg tror det er rigtig at hævde, at tidens uro og nød, som hos de angelsaksiske kristne og kontinentets socialister og liberalt tænkende mennesker fødte troen paa et broderforbund mellem statene, hos de

tyske konservative kristne fik sin utløsning i forventningen om Jesu komme.

Fangenskapet øvet som regel en uheldig indflydelse paa det religiøse liv. Mange krigsfanger fik sin tro styrket og lutret gjennem fangenskapet; men endnu flere fjernet sig fra kirken og gudstjenestene eftersom tiden gik. Det var tilfælde baade med engelskmænd, franskmænd og russere.

Den engelske protestantisme fik jeg et meget godt indtryk av. Den var ikke saa dyp, som den tyske, men sund og praktisk. En gang traf jeg en englænder fra Australien, som var sikker paa at Jesus vilde komme tilbake inden 40 aar; men han var en ren undtagelse.

Blandt de engelske krigsfanger var der faa geistlige, og gudstjenestene og begravelsene i leirene maatte derfor som oftest overtages av lægmænd. Jeg hørte aldrig noget om at det var vanskelig at skaffe slike. Paa arbeidskommandoene derimot blev der sjelden holdt gudstjeneste, da fangene efter ukens arbeide var trætte og slitne og helst vilde ha søndagen til at skrive breve, bøte eller vaske sine klær o. l. Det hændte dog at en samlet sine kamerater søndag formiddag og at de saa sammen læste bønnene i sine Common Prayerbooks og sang de gamle, kjendte salmer.

Franskmændene gik litet i kirke; men der var dog megen religiøsitet hos dem, særlig hos bønderne. En filosofisk anlagt tysker som censurerte krigsfangenes breve, uttalte overfor mig at han maatte sætte katolicismen over protestantismen, da den hadde større evne til at trøste fangene i deres tunge kaar. «De fromme franske katolikker skriver stadig i sine breve at de betragter sit fangenskap enten som en straf eller en prøvelse fra Gud og at de i begge tilfælde maa bære sin lod taalmodig», sa han. «mens protestantene sjelden søker sin trøst i religionen». At protestantene ikke nævnte Guds navn saa ofte i sine breve, kunde vel ogsaa skyldes en større, kanske for stor religiøs blufærdighet, og at de ikke saa let søkte sin trøst i religionen, kommer maaske av at protestantismen gjør det til en alvorligere, mere følgesvanger handling at nærme sig Gud, end katolicismen.

Ogsaa om de tyske katolikker hørte jeg meget godt. De katolske feltgeistlige f. eks., særlig jesuittene, gik like til de forreste skyttergraver og udmerket sig fremfor sine protestantiske kolleger i nidkjært arbeide.

De mest religiøse blandt krigsfangene var sikkert russerne. Paa mange steder sang de russiske krigsfanger sine liturgiske sange,

før de gik tilsengs. De gik ikke saa meget i kirke, men skylden for det laa kanske vel saa meget hos prestene, som hverken saa begavede, dannede eller oplyste ut. Jeg møtte forresten ikke mere end 3 stykker, for de fleste av dem hadde benyttet sig av sin ret som ikke-stridende til at reise hjem. Russerne er kanske de som fangenskapet har fjernet mest fra kirken. Under opholdet i Tyskland har de set og lært meget, og mange har benyttet dette til at kritisere forskjellige punkter i kirkens lære, som f. eks. feiringen av alle de helligdage som den russisk-ortodoxe kirke har saa mange av. Hjemme i Rusland haddde popen sagt dem, at det vilde gaa dem galt, hvis de undlot at helligholde festdagene; men i Tyskland opdaget de at man arbeidet paa de fleste av disse helligdage, og likevel gik det godt, ja endog bedre end hos dem. Næringsveiene i Tyskland var mere utviklet end hjemme i Rusland, samfærdsmidlene var bedre, oplysningen stod høiere. Det hændte endog at russiske krigsfanger spottet popen, men det skyldtes vel den daarlige indflydelse som utgik fra enkelte av deres kamerater.

Skal jeg samle mine indtryk av det religiøse liv blandt krigsfangene i en enkelt sætning maa det bli den at tiden er like kritisk for de kristne kirker som for de kristne stater. Kirken begynder at miste sit tak paa masserne, fordi dens autoritet ikke længer anerkjendes. Og de religiøst urolige mennesker har ondt for at slutte sig til et enkelt kirkesamfund, fordi det indirekte fordømmer de andre, skjønt det selv har store feil. Jeg vil fortælle om et par mennesker jeg traf, som jeg tror er typiske for tiden. Den ene var en ung katolik, en av de mest sympatiske tyskere jeg traf, fri i sine tanker, uselvisk og opofrende i sit liv. Hans forældre var meget kirkelige og hadde git barna en strengt religiøs opdragelse; men disse syntes det blev for meget av bønner, prækner og ceremonier; og saa ofte det lot sig gjøre, skulket de gudstjenesten søndag formiddag og gik isteden paa konditori. Hans kritik rettet sig først mot den katolske kirkes lære. Han fandt det mistænkelig at den blev forkyndt aldeles ens av alle katolske prester, og tvilte derfor paa at de selv trodde det de lærte. De kirkelige ceremonier og foreskrevne bønner kunde han ikke længer delta i med fuldt hjerte, han følte det som han var vokset fra dem. Han fandt desuten at katolikkene var utaalelig intolerante, hvad der kom særlig tydelig frem paa de steder hvor de var i overveiende flertal. De par sidste aar var han ikke gaat til skrifte og hadde dermed brutt med kirken. Heller ikke de troende prote-

stanter han hadde møtt, hadde levet slik at det hadde fristet ham til at stifte nærmere bekjendtskap med deres lære. De er saa skinhellige, paastod han. Jeg syntes at han gjorde baade katolikkene og protestantene uret, og det sa jeg ham ogsaa, men i mit stille sind overveiet jeg om han ikke hadde litt ret. — Det var en søkende sjæl, urolig og hvileløs kastet han sig over litteratur, tilegnet sig nye kundskaper, gik meget i teater, søkte omgang blandt tænkende mennesker, foretok reiser. Men ingensteds fandt han det han søkte. Jeg opdaget av og til i hans øine dette rædde, skjælvende blik, som jeg tænker et jaget dyr maa ha, naar det ser veien foran sig stængt og intetsteds øiner et tilflugtssted.

En troende protestant, som jeg kjendte godt, advaret mig mot at gaa sammen med denne religionsløse katolik, da det nedbrøt agtelsen for mig som kristen. «Min hustru nærer ogsaa sterk mistillid til denne katolik», sa han; og det mente han var avgjørende, «for kvinden har et merkelig fint instinkt, naar det gjælder bedømmelsen av mennesker», paastod han. Og de mente det saa godt, baade manden og hans hustru.

Den anden jeg vilde nævne, var en engelsktalende hindu, som jeg traf i en fangeleir. Det var en tænkende filosofisk dannet mand, men hverken muhamedaner eller kristen. Han nærte dyp ærbødighet for religionen, sa han, men vilde ikke la sig kue av den. Det bedrøvet mig at han hadde faat et slikt indtryk ogsaa av kristendommen, frihetens religion, men laa al skyld hos ham? Kanske var de kristne han hadde lært at kjende (han hadde gaat paa en engelsk missionsskole i Indien) av den typen, som fradømmer sine medmennesker kristennavnet, naar de danser, gaar i teater, kinematograf, læser romaner, arbeider om søndagen osv. Da var det forstaaelig at han hadde følt sig kuet hos dem. Paa den anden side kan det ikke siges at være rigtig, at kristne, som endnu ikke har loven færdigskrevet i sit hjerte, av frygt eller slaphet skal opgi de bud og vedtægter som for dem er nødvendige støtter i livsførelsen. Tolerance kan man ikke kræve av dem, ti enhver slutter fra sig selv til andre. Den som træller under loven, tror at det er den eneste vei til Gud og prøver derfor at tvinge andre ind under loven.

Desto glædeligere var det for mig at iagtta, hvorledes omstændighetene tvang de forskjellige kirkesamfund til fordragelighet overfor hinanden. I fangeleirene var ikke alene al religiøs og politisk propaganda forbudt; men de geistlige av de forskjellige konfessioner blev næsten nødt til at samarbeide, forat de ikke skulde gaa iveien

for hinanden ved begravelser, gudstjenester, sykebesøk o. l., og ved det at de lærte hinanden at kjende, fik de ogsaa sympati og respekt for hinanden. Det var ogsaa interessant at lægge merke til, hvorledes hensynet til fædrelandet og dets politik øvet indflydelse paa bedømmelsen av anderledes troende. Det kom ikke saa meget tilsyne hos katolikkene, kanske var det optugtelsen til lydighet mot kirken, som seiret over deres naturlige følelser, men helt at dølge disse formaadde heller ikke de. Jeg hørte saaledes tyske katolske geistlige uttale sig temmelig ringeagtende om den franske kirke, mens de naturligvis priste de tyske katolikker for deres lydighet.

Vi lever i en oplosningens tid. Gjærdet mellem hvit og farvet blir stadig lavere, avstanden mellem kirkesamfundene kortere, grænsen mellem troende og vantro forskyves.

Noget nyt er igjære. Vi som er unge og troende mener at det nye som kommer, er noget godt, ti livet *har* seiret over døden. Tiden kan ikke andet end stadfæste seiren.

THORLEIF BOMAN.

REVOLUTION OG KIRKE

Paa opslagssøilene i Berlin kunde man fra midten av november finde iøinefaldende plakater. Revolution og kirke stod der skrevet med store bokstaver. Plakaterne dukket først op i vesten, senere ogsaa i centrum av Berlin. De varslet, at de «konfessionsløses forbund», som under krigen var nødt at drive propaganda, nu under den nye tingenes tilstand straks var traadt frem med ny agitation for uttrædelse av kirken og av det jødiske samfund.

Og den som hadde merket, hvordan dette med revolution og kirke, hadde faat klangbund i en selv kunde med den inderligste sympati betragte den folkeuro, som traadte frem ved de møter som behandlet dette spørsmaal.

Fremforalt viste der sig en ny trang til at uttale sig frit om de mest alvorlige spørsmaal. Baade vantro og troende, — de fik ogsaa paa den mest liberale maate lov til at uttale sig — enedes i en stor glæde over den talefrihet, som revolutionsregjeringen hadde git dem. To gange har jeg selv som taler optraadt ved saadanne møter, og jeg betragter denne utveksling av tanker som en vinding, om jeg end ser faren ved at saa mange fordomme og misforstaaelser forener sig med virkelig berettiget bitterhet og træffende kritik til en ofte saa uforsonlig motstand. Ved siden av de kjølige akademiske ordførere for en atheistisk livsopfatning optraadte opviglere av siste sort, som avfeiet undertroen med haanlige vitser og gemenheter. Men ogsaa de mere sympatiske repræsentanter for en panteistisk moralsk religiøsitet hadde ordet, og likeledes fik proletariatets vilde lidenskabelige pathos mot «de sorte gendarmer» det mest frie utløp, enkelte steder under den mest lydløse stillhet, andre steder under det mest tøilesløse halløi og spetakel. Udygtige forsvarere av kirken hadde ofte en haard job. Men den som til en viss grad forstod tekniken og forstod hvor skoen trykket, blev paahørt med respekt og høstet ofte sterkt bifald.

Den gamle erfaring, som enhver der tidligere har befattet sig med lignende forsamlinger og tilsvarende litteratur har høstet, gjentok sig ogsaa nu med overraskende tydelighet: Saa slet som

kirken var anskrevet hos disse agitatorer, saa uangripelig og værd beundring stod Jesu person der («hvad enten han nu har eksistert eller ikke», føiet en kvindelig taler til). Og sjelden har vel bjergprækenens etik faat en varmere lovprisning av en fiende av kirken, end den en kritiker leverte i et møte paa vestkanten av Berlin. Men den teologiske krigspræken som har været levert i de siste aar, kritiserte han med den mest ætsende ironi.

Mit hovedindtryk var, at kirken med endnu mere paatrængenhet end nogengang før vil bli præsentert regningen paa de undlatelsessynder som flere generationer har begaat, og at vi tilfulde skal faa vite, hvilken skade det har voldt kirken, at den har været knyttet til staten. Hvor ofte har ikke i de siste decennier de sociale kristne kriticert den manglende folkelighet ved kirkens institutioner og ved dens religiøse og dens religionspolitiske optræden, og hvilke kampe er der ikke ført mot den sjælefremmede dogmatisme, som har sperret adgangen til helligdommen. Naa, vi har nu den betænkelige tilfredsstillelse, at kritiken nar vist sig at være berettiget, men, og det er vigtigere, der vil nu aapne sig nye muligheter for at skape en forandring.

Hvordan end spørsmaalet om adskillelse mellem stat og kirke vil bli løst, saa meget er iallefald sikkert, *en* hemning er vi iallefald blit kvit: Sumepiskopatet. Derved svinder ikke bare en dekorativ enkelthet, men et sterkt byraakratisert autokratisk system, som ikke den synodale underbygning greidde at holde nede. Thi vel er den synodale forfatning demokratisk efter sin ide, men i virkeligheten lite demokratisk i sine virkninger. Vi hadde øvrighet i kirken, men ingen til at føre an, vi hadde en overbiskop, men ingen biskoper, vi hadde fortræffelige embedsmænd med usigelig filistrøse titler, men ingen skapende mester. Hvor kirkens øverste instans traadte frem for offentligheten, maatte den altid præsentere sig som «kirkeregimentet», for ellers forstod ingen, hvem vedkommende var. Naar der engang imellem bakom bunkerne av de offentlige dokumenter kunde skyte frem en virkelig biskop med særegen kraft, saa blev hans vei i sandhet tornefuld. Hvormange virkelige folkelige «generalsuperindenter» har vi derfor oplevet at se? Og hvor har der været holdt en synode, som virkelig har været et speilbillede av de evangeliske menigheter?

Jeg har takket være min livsførelse hat anledning til at faa indblik i kirkelige forhold landet rundt: overalt finder man det fortræffeligste materiel av embedsmænd, som kan forvalte sit embede med den mest ubetingede troskap og med den mest trofaste

hengivenhet til den nedarvede kirkelighet, men lite initiativ, lite originalitet, overdreven ængstelse for strømninger av vildtvoksende fromhet, som dukker op, sterk avhængighet av den politiske konjunktur. Paa synoderne omhyggelig omsorg for behandlingen av spørsmaal vedrørende etaten, men liten føling med massen av kirkefolket, og næsten ingen føling med de tidsproblemer som skulde gi sig for en missionerende kirke overfor den endnu vigtigere del av folket: de likegyldige og de som foragter. Det være langt fra, at jeg vil overdrive. Ogsaa det nuværende system har betydelige mænd, det har ogsaa set velsignelsesrike synoder, særlig kanske i Vest- og Syd-Tyskland, hvor de levende enkeltmenigheter mangen gang kunde raade bot paa det stivbenede regjeringsapparat. Men det staar vel ikke til at negte, at nutidens tyske protestantisme meget mere har utfoldet sine bedste kræfter i indremissionens frie foreningsarbeide og i den kristelig-sociale virksomhet, end i den officielle kirke.

Her har nu den nye tingenes tilstand lagt veien aapen, saa der kan bli bygget op en kirke fra grunden av; op av de troende enkeltmenigheter, lutret og gjort sterke gjennem nødens tider, kan der bygges op en kirke med organer og autoriteter, som er skapt ut av kirkefolkets myndige vilje, og som gir den personlige egenart luft og lys saa den kan utfolde sig frit. Jeg kan tænke mig, at løsenet maa være: 1) Den kraftigste ophjælp av den synodale tanke ved en endnu mere demokratisk valgret, som sikrer kirken medarbeidere blandt alle myndige menighetslemmer uanseet kjøn, 2) aandeliggjørelse av geistligheten ved at frata den mange av dens embedsmandspligter og paalægge den flere religiøse og kulturelle forpligtelser, 3) gjenoprettelse av det evangeliske bispeembede, saa de skapende og førende personligheter, baaret av geistlighetens og synodernes tillid, kan faa rum til selvstændig virksomhet.

At jeg forbinder min tanke om bispeembedet med en bestemt demokratisk grundide er bare tilsyneladende paradoksalt. For jeg mener ikke hierarker, men religiøse førere med roten dypt i kristenfolket. Mine skandinaviske læsere vil forstaa mig, for oppe hos Dem (forresten ogsaa i Siebenbürgen) har man protestantiske bispeprofiler, som omtrent er slike, som jeg mener dem: mænd med den største humane og teologiske dannelse, som er prøvede mænd paa det praktiske fromhetslivs omraade, og som derfor kan lede sjæle ved at sætte sin personlige autoritet ind. Derfor staar de ogsaa høit i folkebevidstheten, uberørt som de er av den nimbus, som vort byraakratiske system paa sæt og vis gir dem.

Paa et av disse møter, jeg tidligere har omtalt mente en av førerne for «uttrædelsesbevægelsen», at man av al kraft maatte understøtte demokratiet for at faa kirken ødelagt. Hans mening er orientert ut fra stillingen før revolutionen. I dag kan der kun sies til kirken, at den netop for sit eget livs skyld maa salve sig med mere end en draape av den demokratiske olje. Og til demokratiet maa der sies, at det maa søke at undgaa den feil, som den forrige generations liberalisme gjorde sig skyldig i, nemlig den ukirkelig likegyldige, ja tildels antikirkelige holdning. Slik som det ofte er i andre lande, at kirkelige tillidsmænd ogsaa er politiske førere inden de demokratiske partier, slik maa det ogsaa bli i Tyskland. Der maa inden de demokratiske partier ogsaa bli rum for talsmænd for den kirke som stadig blir ny. Det vilde være en baade for kirke og politik like skjæbnesvanger utvikling, om det skulde bli slik, at de bevidst kristelig og kirkelig tænkende tyskere bare kunde finde sig politisk hjemme inden de grupper, som nu lages ut av de gamle konservative partirester.

Det brændende spørsmaal for den tyske kirke er derfor nu om den kan vinde føling med de demokratiske partier.

PROFESSOR DR. ADOLF DEISSMANN.

* * *

Efterskrift. Nogen dage efterat dette var skrevet, ankom nedenstaaende betydningsfulde svar fra det nye «Deutsche demokratische Partei» til en del kristelige korporationer paa spørsmaalet om partiets stilling til kirken og religionen:

1. «Religionsundervisning i skolen holder vi for nødvendig. Hvert barn maa faa leilighet til at nyde undervisning i sin trosbekjendelse, uten samvittighetstvang fra forældre eller lærere. Hvorledes man skal ordne forholdet mellem kirke og skole, overlates det til de enkelte stater at bestemme hver for sig.

2. Vi stiller os paa det standpunkt at sjælesorg i hær, flaate o. s. v. skal være tillatt, men uten tvang.

3. De kirkelige korporationers selvbestemmelsesret skal opretholdes.

4. Kirkens eiendom skal sikres, og hvis stat og kirke skal skilles, maa staten yde al rimelig erstatning, uten at den dermed paatar sig nogen forpligtelse til varig understøttelse.»

De to socialdemokratiske partier har ikke svaret.

VED «KIRKE OG KULTURS» 25 ÅRS JUBILÆUM

25 ar har Kirke og Kultur fyldt og begynder idag på den 26de årgang. Det er den alder i livet som pleier å betegne indgangen til nye opgaver. Og jubilæet stemmer forsavidt godt med den tid hvori det falder. Større opgaver har aldrig ventet Kirke og Kultur!

Men netop derfor vil vi gaa stille over tærskelen. Fremblikket kan ikke række langt akkurat na; vi må ga steg for steg. Hovedsaken er at vi er faste i skridtene og skarpsynte under vakttjenesten. Et tilbakeblik ga vi ved de fyldte 20 ár (januar 1914), da vi også la frem et register over indholdet i de 20 første arganger.

Og der er ikke nogen ny linje vi na, like sa litt som dengang, har trang til a markere ved indgangen til et nyt avsnit. Kirke og Kultur blev planlagt og grundlagt med sa sikker hånd at program og arbeide fremdeles har fuld aktualitet i det samme spor som har været fulgt siden starten. Det er derfor dobbelt naturlig at vi med vor kreds av læsere idag mindes de to mænd i norsk åndsliv — kirkens savel som kulturens —, som har præget tidsskriftet med sin personlighet og har baret det frem i dets første og vanskeligste tider, Thv. *Klaveness* og Christopher *Bruun*.

Det er den indsats som disse to har gjort ved sit liv, sin forkyndelse, sin pen, som har gjort det mulig for en norsk kristendomsform uavhængig av pietismens - om end ikke nødvendig i motsætning til den -- a finde sig selv på rolig og fast grund. Det er først og fremst i den kreds i vort land som pa denne måte har dannet sig, at Kirke og Kultur har havt sin basis, uten at det likevel har været noget egentlig partiblad. Men vi kan trygt si at uten det trofaste venskap som især danske, i det senere mer og mer ogsa svenske kredse har vist, vilde billedet av de tilbakelagte ár været meget fattigere. Fælles for hele denne nordiske læsekreds er den vidhjertethet og rummelighet i opfatningen som tidsskriftet selv ma præges av. Mange frygtet at en nordisk abonnentkreds ikke kunde holdes samlet pa sa vidstrakt (eller som de sa: nbe-

stemt) grund. Men her avlægger jubilæet motbevis. Kirke og Kultur feirer sit manddomsjubilæum i sikre kår[1].

Dets nuværende redaktør har bedre end nogen anden visst hvor trofast og liberal læsekredsen var. Han har følt den som en menighet — skjønt en menighet i adspredelse! — som var fast i sit håndslag til den ven tidsskriftet var blit dem. En litt anden karakter har det mattet få de sidste 10 år forsåvidt som det ikke nu længre kan eller bør bæres og præges hovedsagelig av redaktionen, men av en vid kreds av medarbeidere som er fælles om tidsskriftets grundtanke. At vi imellem også går videre ut end til denne kreds, er ikke fordi vort præg er uklart i kantene: netop en fast overbevisning søker vidt ut for a finde bidrag til den nye overveielse som er hver dags pligt og glæde, og møter gjerne i apen forhandling enhver mand som i alvor har noget på hjerte eller sitter inde med et bedre kjendskap til forholdene end andre. Men så værdifuld denne støtte fra andre kredse end er, det er de mænd som vi hver gang, om end ofte med års mellemrum, vet at vi trygt kan stole på når noget skal utredes netop fra tidsskriftets synspunkt, — det er dem redaktion og læsere idag benytter jubilæet til a hilse med takk!

Vi håper at det nye, større format skal hjælpe til at vi kan favne videre, især over mot Sverige og sydover til Danmark, ja nord til Island, end de sma sider før tillot. På norsk grund skulde tidsskriftet være en frihavn for alle værdiers møte i Nordens kirke og kultur!

[1] En sammenligning oplyser meget: Rades store blad «Die Christliche Welt» som i Tyskland svarer nærmest til Kirke og Kultur, men har abonnenter indenfor hele det tyske sprogområde i verden, hadde før krigen et oplag på 3 500. Kirke og Kulturs oplag er over 2 500. Intet nordisk tilsvarende organ har nogengang nådd halvparten.

EIVIND BERGGRAV.

LITTERATUR

Vetle Vislie: *Henrik Svane.* (Olaf Norli, 156 s.)

Bokens hovedperson Henrik Svane er prest rationalismens tid, et egte barn av sin tidsalder og præget av Wessels og Det norske selskabs glade Kjøbenhavn. Saa blir han sat i et avsides prestekald i en fjeldbygd og skal søke at realisere sine oplysningsidealer, lære bønderne en «fornuftig» og livsglad kristendom. Han mangler ikke begeistring og virkelyst, er baade hjælpsom og opofrende mot de fattige, og læser ogsaa de rike grundig teksten naar det trænges. Men han er ikke det Jakob Knudsen kalder rotfæstet; han er en mand med meninger, men ikke med overbevisning, med begeistring men ikke tro, og han bruker gjerne det middel mot en vanskelighet at omgaa den ved en vits eller en spottende bemerkning. Han er langtfra usympatisk, heller tvertimot, men man finder allikevel hans skjæbne om ikke velfortjent saa ialfald selvforskyldt. Vi ser hvordan hans livlige og lette væsen fjerner ham fra hans hustru, som er rotfæstet i et dypt pietistisk livssyn, indtil kulden mellem dem helt fjerner dem fra hverandre. Ved hendes død er det kommet saa langt, at presten indlater sig i forhold til husholdersken, en bondepike han engang i sine glade studenterdages vandringsaar var blit indtat i. Hans stilling i sognet blir tilslut saa vanskelig, takket være ogsaa de uvenner hans uvorne mund hadde skaffet ham, at han blir anklaget for prosteret og fradømt embedet. Saa gaar det nedover med ham indtil han en mørk høstkveld kommer til den gamle staute Talleiv Hægeland, som byr ham et hjem hos sig: «Du hev eingong berga live mitt . . . no kan du vera her so lengjii du vi. Alt mitt æ ditt.» Og der blir Henrik Svane resten av sine dage.

Hans liv og skjæbne er det underholdende at læse om, men den optar ikke længe efterat vi lægger boken fra os; hans skjæbne gir ikke noget problem for os, dertil er den for selvforskyldt. Det som interesserer os mest ved boken er særlig det tidsbillede den gir, og skildringen av enkelte bipersoner som Eivind Haukaas og prestens datter Margrethe, hvis historie er fint fortalt.

Boken gir os meget kulturhistorisk stof og alt ialt læser man den med stor interesse.

Carl Schøyen: *Tre stammers møte.* (Gyldendalske bokh. 215 s.)

Med sin forrige bok «Nord i værene» viste Carl Schøyen at han forstod den kunst at lytte til den jevne mands fortælling, selv opleve den, og saa gjengi den med en kunst som var en syntese av fortællerens og hans egen. I den i høi grad eiendommelige bok han sender ut iaar er det vanskelig at opdage syntesen, saa helt og holdent lar han fortælleren faa ordet.

Hele boken er formet som et skrift av kvænen Skouluk-Andaras om gamle dage, da norske nybyggere og indvandrende kvæner møttes med vandrefolket lapperne

Skouluk-Andaras' litt ubehjælpelig naive sprog, den fragmentariske behandling av emnerne gjør sit til at stof og ramme samles til en umiddelbar og eiendommelig skildring, som kan bli ganske betagende. Med særlig interesse vil man læse beretningen om Lars Levi Læstadius og hvorledes læstadianismen blev utbredt hos alle tre stammer.

Over hele boken hviler der meget av det han maa ha følt den gamle lap, som hadde hørt om trækfuglenes land og nu var kommet vandrende til bygden for at høre nærmere om det landet: « . . . Saa var det om mosemarkerne stod tætte og om der var god trivsel for hunden og renerne. Men da han hørte at de dyr ikke kunde leve der, og at mosemarker ikke fandtes, blev han straks urolig og tok en ny bestemmelse:

Mon manam Bagjeriki, sagde han — jeg gaar til mit land.

Og den lap ser jeg for mine øine. Med renen og sin hund gaar han mellem høststjernene i skaret, nedover mot ildspeilene i de mange vandes dal — og videre langt mot øst der hans sida har reist teltene i smaaskogen etsteds inde paa de hvite sletter. Med vargen skilte han gjerne lag, den som drev ham i fattigdommen. Men hunden og renen — kunde han ogsaa leve dem foruten?

Nei, ikke i det rikeste land.»

Olai Aslagsson: *Under præriens himmel.* (H. Aschehoug & co. 189 s.)

Har man læst Feilbergs «Hjemliv paa præmien», som utkom ifjor, og denne Aslagssons bok (debut) har man faat et mer levende og klart billede av prærien end mange vidtløftige geografiske skildringer kunde gi.

De breve Feilberg utgav skildrer nybyggernes liv enkelt og egte; Aslagssons bok gir os en anden side av prærien gjennem en række dyreskildringer. Han fortæller om coyoten (prærieulven, halvt ulv, halvt ræv), om vildhesten og om hunder, alt saa livagtig og saa fint indrammet i skildring av prærien selv, at man synes man oplever det hele og fornemmer et pust av præriens særegne stemning, den de allerførste pionerer møter før prærien endnu er lagt under kultur.

Under skildringen av den fangne coyot king maatte jeg tænke paa Jack Londens «Naar vilddyret vaagner». Og jeg gad vite om ikke enhver som forstaar sig litt paa dyr er helt og holdent med i fortællingen om hundene Bill, Dot og Nero og griper sig i at ønske at man hadde en av sine gamle trofaste venner blandt dyrene hos sig. Det er frisk naturfølelse vi møter, og de som endda har litt av den i behold lar sig med glæde fange ind av bokens stemning. Den maa da slaa fortrinlig an hos alle gutter!

Konservator O. Nordgaard: *Michael og Ossian Sars.* (Serien «Nordmænd», Steenske forlag, 96 s.)

Det er en meget interessant skildring av vore to store zoologer vi her har. Tildels ganske detaljert — kanske for detaljert vil nogen synes — faar vi rede paa deres arbeider og et litet indblik i det vældige og imponerende forskningsarbeide de to Sars'er, far og søn, har ydet. Men boken gir ogsaa en livlig og forstaaelsesfuld skildring av begges

personlighet og det millieu de har tilhørt. Paa den vis faar vi et sterkt indtryk av de vanskelige kaar videnskapen mødte hertillands, dengang Michael Sars maatte ta teologisk embedseksamen fordi der ingen utsigt var til at han kunde leve av sine zoologiske studier. Og i skildringen er vævet ind et fint og forstaaelsesfuldt billede av familien Sars.

Efter læsningen av boken har man et klart indtryk av dens hovedlinjer og er glad over at ha faat vite noget mere om to av vore største videnskapsmænd, betydelige som mennesker og geniale som forskere. *Olaf Devik.*

Det dages av *Lilly Heber*. Olaf Norlies forlag.

Tanken om menneskesjælens utvikling efter døden, at der ikke gives et enten-eller, men et liv i utvikling, vinder mere og mere sympathi blandt religiøst tænkende og følende mennesker. Patterson Smyths bok «evangeliet om det hinsidige» har saaledes fundet mange taknemmelige læsere i vort land. Lilly Heber vil gi de samme tanker kunstnerisk form. Det er i og for sig et glædelig fænomen, at skjønlitteraturen tar op saa alvorlige spørsmaal til en forstaaelsesfuld behandling. Og mange vakre og tiltalende tanker bringer hun i sin bok. Men det forekommer mig, at hun ikke har magtet at faa disse tanker tilstrækkelig organisk forbundet med den skjønlitterære form, hun vil anlægge. Tok man ut av boken de sider, hun behandler disse spørsmaal paa, vilde der bli et godt foredrag ut av dem, og boken kunde læses allikevel.

Porcelænsdukken av *Katharina Gjesdahl*. H. Aschehoug & Co.

Selv i vort demokratiske land findes der virkelig familier som har latt aarhundredet gaa uanfegtet over deres hoder, som endnu tror, at det vigtigste ved et menneske er at det er «født». Det er væsentlig embedsfamilier, som av fattigdom og trange kaar er blit hindret fra at stikke næsen utenfor sin egen stuedør, eller «hylde», for at bruke et uttryk fra Katharina Gjesdahl.

Kervelfamilien i frk. Gjesdahls bok har saamen aldrig sett mere av verden end sin egen hylde. Men der har de indrettet sig det ganske koselig og intimt. Der kjender de hverandre saa godt, at de plager hverandre. Men kritikken og latteren har igjen isoleret hvert av familiens medlemmer, saa de midt i sin familiefortrolighet gaar der ensomme.

Justine Kervel, porcelænsdukken, vover efter megen kamp baade med familiens finter og sin egen nedarvede snobbethet at bryte ut av kredsen og vælger en søn av et rikt og anseet kjøbmandshus, diskespringeren som han kaldes paa Kervelhylden. Da brister det kolde hylster, det trange skal av porcelænsdukken og vi faar se et friskt, naturlig, hjertevarmt menneske.

Det er efter min mening et fortrinlig familieinteriør Katharina Gjesdahl leverer os i sin bok. Med klar og sikker psykologi har hun tegnet Kervelfamiliens medlemmer. Hun kjender deres smaaligheter og racestolthet. Litt mindre sikker er hun naar hun bevæger sig utenfor hylden, men hun bevæger sig heller ikke der paa helt fremmed grund. *Arne Fjellbu.*

Taler og noter under verdenskrigen. Av *W. Wilson.* ***Med en karakterisfik av Wilson*** ved *Arthur Christensen.* Gads forlag, Kjøbenhavn 1918.

Wilsons politiske løpebane danner en fastere, mere ubrutt linje end til eks. Lloyd George's. De ideer som han har forfegtet under kampen om guvernørstillingen i New Jersey, drog han som kandidat til præsidentværdigheten konsekvenserne av m. h. t. hele statsstyret i U. S. A. De samme ideer gjør han nu med indtrængende styrke gjældende til løsning av verdenspolitikens program. Han sa: Staten maa ikke staa under bestemmende indflydelse av særinteresserne (trusterne), statsmændene maa støtte sig til den oplyste offentlige mening. Med hensyn paa verdenspolitiken sier han nu: retsprinciper maa danne basis for nyordningen, ikke staternes særinteresser. «Menneskeslegtens fælles vilje har stillet sig i stedet for de enkelte staters særlige formaal.» Flere ganger har han mindet de allierte statsmænd om hvad den offentlige mening hele verden over nu forlanger av dem. Det er den oplyste *menneskehets* talsmænd de skal være, dens vilje de skal utøve. De skal ikke først og fremst være organer for enkeltstaternes private interesser.

Den store republik i vesten er den eneste stat hvis egoistiske særmaal med krigen det falder mere vanskelig at paavise. Dens særstilling har ogsaa faat uttryk deri at den ikke er gaat ind i «Alliancen». Og man kan vel nu betragte det som et faktum at der ikke i nogen form blir forlangt skadeserstatning av de Forenede Stater. Om end ikke heller Amerikas skjold er kommet uten plet gjennem krigen, saa synes derfor allikevel Wilson at ha større ret end nogen anden ledende statsmand til at uttale de stolte ord: «Vor hæder i denne krig bestaar deri at det — maaske for første gang i verdenshistorien — er en krig uten egoistiske formaal.» (Tale 18de mai, 1918).

Alt dette forklarer den spænding hvormed verdens blikke nu søker præsident W.

Det foreliggende utvalg av hans taler og noter under verdenskrigen vil derfor modtages med stor interesse. Det indeholder et værdifuldt supplement til den samling av taler fra den indrepolitiske strid i Amerika, som nylig utkom i oversættelse «Den nye frihet»). Boken er forsynt med en instruktiv indledning, hvori hovedlinjerne i Wilsons fysiognomi trækkes op.

Sverre Klausen.

Song i storm av *Olav Gullvaag.* (Gunleikson).

«Aa syngja mot stridaste stormen, det evige samvitsdikt», det har visselig været Gullvaags hensigt med disse dikt. Det skal medgis at storm bruser i dem og indignation over øvet uret baarer under dem. Olav Gullvaag eier et uomtvistelig talent. Hans tidligere forfatterskap vidner om det. Ogsaa denne diktsamling gjør det klart. Men den rummer ogsaa nok av daarlige vers, der indignationen stundom løper ut i banalitet. Et mere kritisk utvalg vilde ha øket diktsamlingens værd.

Gitanjali av *Rabindranatle Tagore.* (Norli).

Boken fører ind i en for nordisk lynne i mangt fremmed tanke- og

stemningsverden. Men dens religiøse grundstemning fanger, fordi møtet mellem det dennesidige og det evige dog altid er det samme trods konfessioner som skiller. Tagores religion staar i mystikens tegn. Men hans mystik gaar ikke avsondringens vei. Den staar med aapne sanser ut mot livet. Men saa eier ogsaa dette liv for denne orientaler en skjønhet og fylde som daglig føder ny sang i hans sind.

Det er Lars Eskelands store fortjeneste at han med held har overført denne sangs poetiske skjønhet til nynorsk maal og i sin oversættelse fanget den for Tagores digtning særegne, skjønhetsmættede stemning.

Vaaronn av *Sigurd Nesse*. Andre utgaava. (Norli).

Boken utsendes iaar i andet oplag. Den fortjener det. Det er en likefrem og god bok. Dens fortællerkunst lægger livets og tilforladelighetens præg over Godlivplassens hverdagslige hændelser. Et særlig erend har boken til de mange som er interessert i barneopdragelsens «vaaronn»-arbeide, og den peker der paa tanker og fremgangslinjer som sikkerlig har krav paa interesse.

Juvikingar av *Olav Duun*. (Norli).

«Juvikingar» er boken om gammel, sterk ætt. Den er rotfæstet i slegtstraditionen. Den øser kraft og selvtillid av minderne om juvikarenes fortidsdaad og minderne bærer dagens gjerning i de skiftende ættled. Men mot ættens selvtillid staar dulgte kræfter. Det lyser brandsyn over gaarden. Steinugle og skrømt skriker mot nat. Vonde vetter samler sig kring Juviktunet. Juvikingarne tar kampen op mot disse magter i selvtillidens trods. Men striden tærer paa ættens kraft. Det blir baaredal i ætten, til kraften omsider gror ny i den unge Anders paa Haaberg.

Dette utsnitt av en ætts saga er fortalt slik som alene Olav Duun magter det. Sikker iagtagelsesevne og rik menneskeviden gaar sammen og støpes ind i et formfuldendt, billedrikt maal. Der ødsles ikke med ord. Hans fortællermaate gir avkald paa det kunstige og opstyltede. Enkelt og jevnt fortælles det, men slik at ordene altid peker indad. Bak de likefremme ord banker det altid av liv som strir. De ydre hændelser kan arte sig forskjellige. De kan ta form naar vaar vaagner over bygden eller naar storm senhøstes sætter fjorden i skumrøyk. Men altid speiler de sig i særegne sjæle og gir sjælelivets dybder en farveskiftning som det paa mesterlig vis lykkes Duun at klarlægge. Men oftest er det sjæleliv Olav Duun skildrer saa sammensat at det altid blir noget dulgt og hemmelighetsfuldt tilbake. Slik ogsaa i denne bok. Ofte gir dens fortællerkunst kun anelsens muligheter for forstaaelsen. Men det er ingen svakhet ved Duuns digtning. Det dulgte som blir tilbake vækker tanker. De særprægede ansigter fanger vor interesse. Vi maa selv arbeide videre med dem. Derfor blir man sent færdig med boken om juvikingerne; ti boken uroer og vækker til aktivitet. Det er derfor en glæde at møte en slik bok overfor den strøm av bøker som en gaar likegyldige ifra fordi de skjæbner de tegnet ikke fik nytt liv i en selv.

Erling Tobiassen.

Brev og manuskripter kan sendes til tidsskriftets redaktionssekretær ***Arne Fjellbu,*** *adr. Nordstrandshøiden.*